

Ο ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ
ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΣΗΜΕΡΑ
 ΙΓ' ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ-ΤΗΝΟΣ 19/21-9-2001

ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ
 ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β.ΤΖΕΡΠΙΟΣ
 Άν. Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ
ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

*«Σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί»,
 (Ἄπ. Παῦλος, Πρὸς Ρωμαίους α' 14).*

Ένα από τά βασικά γνωρίσματα πού προσδιορίζουν τή φύση τοῦ ἀνθρώπου καί ἀποτελοῦν «ἴδιον» τῆς ὑπάρξεώς του εἶναι ὁ λόγος. Νοεῖται δέ γενικά ὁ λόγος ὡς ἡ ἐκ γεννητῆς φυσική ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νά σκέπτεται, δηλαδή, ἡ νόησή του, καί ταυτόχρονα ἡ δυνατότητά του νά ἐκφράζη καί ἐξωτερικεύη αὐτό τό ὅποιο τόν ἀπασχολεῖ ὡς σκέψη καί ἐπεξεργασία διανοητική, δηλαδή, ἡ γλῶσσα, ἡ ὁμιλία¹. Εἶναι δέ τόσο στενή ἡ ἐσωτερική συνάφεια καί ἀλληλεξάρτηση τῶν δύο αὐτῶν ἰδιοτήτων, ὥστε οἱ γλωσσολόγοι νά ὁμιλοῦν περὶ «ἐκγλωσσισμοῦ τῆς σκέψεως»², ἐννοώντας μέ τή διατύπωση αὐτή, ὅτι ἡ γλῶσσα εἶναι ὁ κύριος φορέας τῆς σκέψεως τοῦ ἀνθρώπου, καί ὅτι βωβή σκέψη καί ἄλογη, χωρίς δηλαδή γλωσσική δήλωση, εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο ἀφύσικη καί ἀπρόσληπτη ἀπό τόν συνάνθρωπό του³. Μέ τήν ἀνωτέρω ἔννοια ὁ λόγος ἀποτελεῖ ὑπαρξιακό προνόμιο καί εἰδικό χάρισμα τοῦ Θεοῦ στόν ἄνθρωπο, πού ὄχι μόνο τόν διαστέλλει ἀπό τά ἄλογα καί ἄγλωσσα ζῶα⁴, ἀλλά τόν καθιστᾷ ταυτόχρονα καί κορωνίδα ὀλόκληρης τῆς ὑπόλοιπης δημιουργίας. Ὀφείλεται δέ ἡ ἀνωτερότητα αὐτή τοῦ ἀνθρώπου στόν θεῖο

¹ Γενικά περὶ τῆς φύσεως καί λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπινου λόγου βλ. ἰδιαίτερα: Παπαδόπουλος Στ., *Θεολογία καί γλῶσσα*, Ακρίτας, Ἀθήναι 2002. Κόλτσιου-Νικήτα Ἀν., *Φιλολόγως ζητοῦντες, Γλωσσικές ἀπόψεις καί ὄψεις στά κείμενα τῶν καππαδοκῶν πατέρων*, Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 42 ἐξ. Μπαμπινιώτης Γ., *Θεωρητική Γλωσσολογία, Εἰσαγωγή στή Σύγχρονη Γλωσσολογία*, Ἀθήνα 1998, σσ. 35 ἐξ.

² «Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ λέξη ἐκ-φράζω(φράζω, φράση) προέρχεται ἐτυμολογικά ἀπό τή λέξη φρήν, φρενός, καί σημαίνει τήν ἐξωτερικεύση τῆς ἔλλογης διανόησης, τῆς σκέψεως μας». Βλ. Μπαμπινιώτης Γ., *Διαλογισμοί γιά τή γλῶσσα καί τή γλῶσσα μας. Ἀπλά μαθήματα γλώσσας καί γλωσσολογίας*, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα, 2010, σσ. 29-30.

³ Γιαυτό καί στήν ἑλληνική γλῶσσα χρησιμοποιεῖται πρὸς ἀπό κοινού δήλωσή τους ὁ ὄρος «λόγος», σέ ἀντίθεση π.χ πρὸ τήν λατινική, ὅπου χρησιμοποιοῦνται δύο ὄροι ratio(=λόγος) καί oratio(=ὁμιλία).

⁴ Χρυσόστομος, *Περί μετανοίας*, PG 49,292: «Διά τοῦτο γάρ τῶν ἀλόγων ζῶων προτετιμήμεθα ἐν τῷ λόγον ἔχειν καί λόγου μεταλαμβάνειν καί λόγον ἐρᾶν».

εἰκονισμό του⁵, ἀφ' ἑνός μὲν διότι διὰ μέσου τοῦ λόγου ὁ ἄνθρωπος ἐπιγινώσκει τὸν Θεὸ Λόγο ὡς δημιουργὸ καὶ σωτήρα του⁶ καὶ ἀφ' ἑτέρου διότι δι' αὐτοῦ ἀποκτᾶ αὐτοσυνειδησία τῆς ὑπαρξῆς του ὡς προσώπου, ὡς ὄντος δηλαδὴ κοινωνικοῦ, πού μόνον αὐτὸ ἔχει ἀυθόρμητη προσευχητικὴ ἀναφορὰ πρὸς τὸν Θεό⁷ καὶ ἐλεύθερη ἀγαπητικὴ σχέση, κοινωνία καὶ ἐπικοινωνία πρὸς τὸν πλησίον⁸.

Κατ' ἀναλογίαν καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ λατρεία χαρακτηρίζεται ὡς «λογικὴ» (Ρωμ. 12,1), ἡ λατρεία πού προσφέρεται «ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ» (Ἰωάν. 4,7)⁹. Ὁ Μ. Βασίλειος ἀπαντώντας εἰδικὰ στό ἐρώτημα «Τί ἐστὶ λατρεία, καὶ τίς ἐστὶν ἡ λογικὴ λατρεία», λέγει χαρακτηριστικὰ, ὅτι ἡ μὲν πρώτη εἶναι «ἄλογος», διότι ἐξισώνεται μὲ τὴν τυπολατρεία, τὴ λατρεία τῶν νεκρῶν εἰδώλων ἢ καὶ τίς τελετουργικὲς θυσίαι ἀλόγων ζώων τῶν Ἰουδαίων. Τὸν ὄρο δὲ τῆς δεύτερης, τῆς «λογικῆς», πληροῖ αὐτὸς πού ὄχι μόνον λατρεύει «μετὰ λόγου ὑγιούς καὶ βουλῆς ἀγαθῆς», ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ ὁ «σὺν πολλῇ φροντίδι τὸ ἀρεστὸν τῷ Θεῷ πάντοτε καὶ πανταχοῦ σκοπούμενος καὶ κατορθῶν...»¹⁰. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο κατανοεῖ τὴν ἔννοια τῆς «λογικῆς λατρείας» ὁ ἱερός Χρυσόστομος¹¹ καὶ ὁ ἅγιος Νικόδημος Ἄγιορείτης¹², ἐνῶ ὁ ἱερός Καβάσιλας διαβλέπει ἐδῶ καὶ μιὰ

⁵ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου γενέσεως* 13, ΒΕΠΕΣ 70, σ. 133: «ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, τουτέστιν δώσωμεν αὐτῷ λόγον περιουσίαν». Ὁπ. παρ. 21, ΒΕΠΕΣ 70, σ. 136: «ἄνθρωπος ἐστὶ ποίημα Θεοῦ λογικόν κατ' εἰκόνα γενόμενον τοῦ κτίσαντος»..

⁶ Μ. Βασίλειος, *Περὶ ἁγίου Πνεύματος* 1, 2, ΒΕΠΕΣ 52, σσ.31-232: «Πρόκειται ἡμῖν ὁμοιωθῆναι Θεῷ, κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπου φύσει. Ὁμοίωσις δὲ οὐκ ἄνευ γνώσεως ἢ δὲ γνώσεως ἐκ διδαγμάτων· λόγος δὲ διδασκαλίας ἀρχή· λόγου δὲ μέρη συλλαβαὶ καὶ λέξεις».

⁷ Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ τοῦ τί ἐστὶ τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν*, ΒΕΠΕΣ 70, σ.194: «λόγῳ τὸν κτίστην γεραίρομεν· λόγῳ θεογνωσία κεκήρυκται· διὰ λόγου τὸν Θεὸν ἐπεγνώκαμεν».

⁸ Μ. Βασίλειος, *Εἰς τὸ «Πρόσεχε σεαυτῷ»* 23, ΒΕΠΕΣ 52, σ. 29 : «Τοῦ λόγου τὴν χρῆσιν δέδωκεν ἡμῖν ὁ κτίσας ἡμᾶς Θεός, ἵνα τὰς βουλάς τῶν καρδιῶν ἀλλήλοις ἀποκαλύπτωμεν καὶ διὰ τὰ κοινωνεῖν τῆς φύσεως ἕκαστος τῷ πλησίον μεταδιδῶμεν, ὡσπερ ἐκ τινῶν ταμείων, τῶν κρυπτῶν τῆς καρδίας προφέροντες τὰ βουλευόμενα».

⁹ Βλ. σχετικὰ, Φίλιας Γ., *Λειτουργικὴ*, τ. Α', Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2006, σσ. 137 ἔξ.

¹⁰ Μ. Βασίλειος, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν, Ἐρωτήσεις ΣΛ'.* (Τί ἐστὶ λατρεία, καὶ τίς ἐστὶν ἡ λογικὴ λατρεία), ΒΕΠΕΣ 53, σ. 323.

¹¹ Χρυσόστομος, *Ὁμιλία 11,3 εἰς Ἑβραίους* PG 663,92: «Ὅρα γὰρ, ἄνω ἔχομεν τὸ ἱερεῖον, ἄνω τὸν ἱερέα, ἄνω τὴν θυσίαν. Οὐκοῦν τοιαύτας ἀναφέρωμεν θυσίας τὰς ἐν ἐκείνῳ δυναμένας προσφέρεσθαι τῷ θυσιαστηρίῳ· οὐκέτι πρόβατα καὶ βόας, οὐκέτι αἷμα καὶ κνίσσαν· πάντα ταῦτα λέλυται, καὶ ἀντεισενήνεκται ἀντὶ τούτων ἡ λογικὴ λατρεία. Τί δὲ ἐστὶν ἡ λογικὴ λατρεία; Τὰ διὰ ψυχῆς, τὰ διὰ πνεύματος (Πνεῦμα, φησὶν, ὁ Θεός· καὶ τοὺς προσκυνούντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ χρῆ προσκυνεῖν)· ὅσα μὴ δεῖται σώματος, ὅσα μὴ δεῖται ὀργάνων, μὴ τόπων· τὰ δὲ ἐστὶν οἷον ἐπιείκεια, σωφροσύνη, ἐλεημοσύνη, ἀνεξικακία, μακροθυμία, ταπεινοφροσύνη». Πρβλ. *Ὁμιλία 20 εἰς Ρωμαίους*, PG 60,597.

¹² *Ἐρμηνεῖα εἰς τὰς Ἐπιστολάς τοῦ Ἀπ. Παύλου*, τόμ. 1, ἐκδ. Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη, σ. 268: «Λογικὴ λατρεία δὲν εἶναι μόνον ἢ διὰ λόγων καὶ δοξολογίας καὶ

διάκριση μεταξύ τῆς διά λόγων μόνον προσφερόμενης λατρείας, τῆς «λογικῆς», καί αὐτῆς πού τελεῖται μέ πράξεις, τῆς «πρακτικῆς». «Τήν γάρ θυσίαν, λέγει, ἀφανῶς ἡ Χάρις ἐργάζεται διά τῶν τελεστικῶν εὐχῶν τοῦ ἱερέως...Τούτου χάριν καί «λογικὴν λατρείαν» αὐτὴν καλεῖ, ὅτι (ὁ ἱερεὺς) οὐδέν ἔργον εἰσάγει, μόνοις δέ τοῖς τελεστικοῖς ρήμασιν χρώμενος τὴν προσφορὰν ταύτην προσφέρει»¹³.

Αὐτὴ ἡ διά λόγου καί μετὰ λόγου λατρεία τὴν ὁποία προσφέρει πρὸς τὸν Θεὸ Λόγο τὸ μοναδικὸ ἔλλογο ὄν πού εἶναι ὁ ἄνθρωπος¹⁴, προσδιορίζει καί τὴν σημασία τὴν ὁποία ἔχει ἡ λειτουργικὴ χρῆση τῶν διαφόρων γλωσσῶν καί ἡ σχέση τους πρὸς τὸν ἀνθρώπινο λόγο καθ' ἑαυτὸν. Διότι ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης «ὁ Θεὸς πραγμάτων ἐστὶν δημιουργός, οὐ ρημάτων ψιλῶν»¹⁵. Γεγονός πού σημαίνει ὅτι καμμία ἀνθρώπινη γλώσσα, ὡς σημαντικὴ καί μέσο ἔκφρασης τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, δέν μπορεῖ νά χαρακτηρισθῆ θεῖο δημιουργημα, ἀφοῦ ἡ γλωσσικὴ πολυδιάσπαση τῆς ἀνθρωπότητος ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα τῆς ἁμαρτίας τῆς Βαβέλ (Γεν. 11,1-9), καί στό ἐξῆς οἱ ἄνθρωποι ὀνομάζουσαν τὰ πράγματα «κατὰ τὴν ἐπιχωριάζουσαν ἐν ἐκάστῳ ἔθνει συνήθειαν»¹⁶. Ἡ πολυγλωσσία δέν ἦρθη οὔτε καί μέ αὐτὸ τὸ θαῦμα τῆς Πεντηκοστῆς, ἀφοῦ τὴν ὁμιλία τῶν ἀποστόλων ὁ καθένας τῶν παρευρεθέντων τὴν ἄκουσε καί τὴν κατενόησε «τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ» (Πράξ. 2,6). Τὸ μόνο τὸ ὁποῖο ἐπισυνέβη εἶναι, ὅτι ἀποκαταστάθηκε ἐν ἀγίῳ Πνεύματι ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπινου γένους ὥστε στό ἐξῆς, ὄχι μόνο στό κήρυγμα, ἀλλὰ καί « ἐν ταῖς εὐχαῖς οἱ μὲν Ἕλληνες ἑλληνικοῖς, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι Ῥωμαῖκοῖς καί οὕτως ἕκαστος κατὰ τὴν ἑαυτοῦ διάλεκτον εὐχεται τῷ Θεῷ καί ὑμνεῖ αὐτὸν ὡς δύναται. Καί ὁ πάσης διαλέκτου Κύριος τῶν ἀπὸ πάσης διαλέκτου εὐχομένων ἀκούει, ὡς μιᾶς, ἴν' οὕτως ὀνομάσω, φωνῆς τῆς κατὰ τὸ σημαίνόμενον ἀκούων, δηλουμένης ἐκ τῶν ποικίλων διαλέκτων»¹⁷.

Ἀλλ' ἡ κατάφαση αὐτὴ τῶν ἀνθρωπίνων διαλέκτων μέσα στὴ διαχρονικὴ ἐξέλιξη τῆς χριστιανικῆς λατρείας γνώρισε τὴν πιὸ κλασσικὴ ἔκφραση τῆς στήν ἑλληνικὴ γλώσσα, γεγονός τὸ ὁποῖο σχετίζεται ἄμεσα πρὸς τὸ ὄλο μυστήριον τῆς ἱστορικῆς σάρκωσης τοῦ Υἱοῦ καί Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὑπὸ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας υἰοθέτηση τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τῆς Π. Διαθήκης κατὰ τὴν μετάφραση τῶν Ο', ἡ συγγραφή τῶν βιβλίων

εὐχαριστίας πρὸς Θεὸν γινομένη, ἀλλὰ καί ἡ κατὰ Χριστὸν πολιτεία, ἡ κυριαρχία, δηλαδή, ἐπὶ τῶν ἀλόγων παθῶν».

¹³ *Ερμηνεία θείας Λειτουργίας ΝΑ*, ΡΓ 150,485^Α.

¹⁴ Βλ. ἀναλυτικά: Σχοινᾶς Φ., *Λειτουργικὴ γλώσσα- Δοκίμια προβληματισμοῦ*, Τήνος, Ἀθήνα 2006, σσ. 110 - 137.

¹⁵ Γρ. Νύσσης, *Κατὰ Εὐνομίον Β'*, ΒΕΠΕΣ 67, σ. 197.

¹⁶ *Ὁπ. παρ.*, σ. 195.

¹⁷ Ωριγένης, *Κατὰ Κέλσου Η'*, 37. ΒΕΠΕΣ 10, σσ. 201-202.

τῆς Κ. Διαθήκης στά Ἑλληνικά, ἡ διατύπωση τῶν ὄρων καί τῶν ἄλλων ἀποφάσεων τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων στήν ἴδια γλώσσα, καί γενικά ἡ ἀνάπτυξη τοῦ μεγαλύτερου καί σπουδαιότερου μέρους τῆς χριστιανικῆς θεολογίας ἀπό τούς ἑλληνόφωνους πατέρες εἶναι τό γενικώτερο πλαίσιο, μέσα στό ὁποῖο ἐμπεδώθηκε ἡ ἑλληνική στήν πιό καλλιιεργημένη μορφή της, τήν ἀττική καί ὡς ἡ λειτουργική γλώσσα τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας, ὅπως τήν γνωρίζουμε ὡς σήμερα. Ἔτσι, καί χωρίς αὐτό νά σημαίνει κάποιο εἶδος ἱεροποίησης τοῦ τύπου τῆς αἰρέσεως τῶν τριγλωσσιτῶν¹⁸, ἡ ἑλληνική γλώσσα ἀπέκτησε μιᾶ μοναδικότητα μέσα στή χριστιανική παράδοση καί κατέστη ἡ μητρική γλώσσα ὅλων τῶν μεταφράσεων πού ἀπαιτεῖ διαχρονικά ἡ χριστιανική ἱεραποστολή κατά τήν μετάδοση τῆς εὐαγγελικῆς πίστεως εἰς πάντα τά ἔθνη.

2. Θά ἀποτελοῦσε ὡστόσο ὑπεραπλούστευση τῶν πραγμάτων ἂν θεωρούσαμε, ὅτι ἡ κατά τό παρελθόν διαμόρφωση τῆς χρησιμοποιούμενης ἀπό τήν Ἐκκλησία μας λειτουργικῆς γλώσσας συντελέστηκε χωρίς ἀνάλογους κλυδωνισμούς. Τό πέρασμα π.χ. ἀπό τήν εὐρέως ὀμιλούμενη καί κατανοούμενη ἀπό τόν λαό κοινή ἑλληνική, δηλαδή, τήν γλῶσσα τοῦ εὐαγγελίου, τήν ὁποία ὁ Τριανταφυλλίδης χαρακτήρισε ὡς τόν *πρῶτο δημοτικισμό*¹⁹, στήν ἀττικίζουσα γλῶσσα τῶν πατέρων τοῦ 4^{ου} καί ἑξῆς αἰ. ἦταν μιᾶ δύσκολη καί ὀδυνηρή γιά τήν ἀρχαία Ἐκκλησία ἀπόφαση, πού δέν ὀφείλεται ἀπλῶς στήν κλασσική παιδεία τῶν μεγάλων αὐτῶν μορφῶν. Ἄλλ' ὑπῆρξε μιᾶ ὑπεύθυνη ποιμαντική στάση γιά νά ἀντιμετωπισθοῦν οἱ αἰρέσεις πού χρησιμοποιοῦσαν ὡς ὄχημα διάδοσης τῶν κακοδοξιῶν τῶν τήν ἑλληνική παιδεία, νά ἀποδειχθῆ ὅτι ὁ χριστιανισμός δέν εἶναι ἡ θρησκεία τῶν ἀμαθῶν, ὅπως ἤθελε ὁ Ἰουλιανός ὁ παραβάτης καί νά κερδηθοῦν στή χριστιανική πίστη καί τά εὐπορα καί διαθέτονα κλασσική παιδεία τμήματα τοῦ λαοῦ πού ἀθρόον πλέον ἔκρουαν τή θύρα τῆς Ἐκκλησίας²⁰. Ἀκόμη ἡ ἐγκατάλειψη μιᾶς ὀλόκληρης λυρικῆς ὑμνογραφικῆς γραμματείας, ὅπως ἦταν αὐτή τοῦ κοντακίου, καί ἡ ἀντικατάστασή της μέ τήν δογματική ποίηση τῶν κανόνων καί μάλιστα μέσα στήν κοσμογονική ἀτμόσφαιρα τῆς εἰκονομαχίας, μπορεῖ μέν νά δυσκόλεψε στήν κατανόηση τους τά ἀπλούστερα τμήματα τοῦ λαοῦ, συνετέλεσε ὅμως καθοριστικά στήν ἐμπέδωση τῆς ὀρθόδοξης δογματικῆς διδασκαλίας πού ἦταν τό μεγάλο ζητούμενο τῆς ἐποχῆς²¹.

¹⁸ Βλ. Θεοδώρου Εὐ., *Μαθήματα Λειτουργικῆς*, τετχ. Α', ἐν Ἐθήναις 1975, σσ. 345-355.

¹⁹ Μπαμπινιώτης, *Διαλογισμοί γιά τή γλῶσσα καί τή γλῶσσα μας...*, σ. 152.

²⁰ Βλ. Μπαμπινιώτης Γ., «Εἰσαγωγή: ἀπό τό γλωσσικό ζήτημα σέ ἕνα πρόβλημα ποιότητας στή χρήση τῆς γλώσσας μας», στό *Τό γλωσσικό ζήτημα, Σύγχρονες προσεγγίσεις*. Ἐπιστημονική ἐπιμέλεια Γ. Μπαμπινιώτης, Ἰδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήνα 2011, σσ. 20-21.

²¹ Βλ. Τρεμπέλας Π., *Ἐκλογή Ἑλληνικῆς Ὀρθόδοξου Ὑμνογραφίας*, Ἀδελφότης Θεολόγων Ὁ Σωτήρ, Ἀθήναι 1997, σσ. 36-53.

Αλλ' αναμφισβήτητα τό αντιπροσωπευτικώτερο παράδειγμα στή συνάφεια αὐτή ἀποτελεῖ ἡ μεγαληγόρος εὐχαριστιακὴ ἀναφορὰ τοῦ Μ. Βασιλείου, πού ἀποτελεῖ κατὰ τὴν γνώμη τῶν ἐγκυροτέρων μελετητῶν, ὅ,τι θεολογικώτερο δημιούργησε ἡ λατρεύουσα ψυχὴ στή διαχρονία τῆς χριστιανικῆς λειτουργικῆς παράδοσης. Μὲ τὴν ἐμφάνισή της ὄχι μόνο ἐξετόπισε τίς ἄλλες τοπικὲς ἀναφορές, ἀλλὰ γιὰ μιὰ ὁλόκληρη χιλιετία ἀποτέλεσε τό ἐπίκεντρο ἀκτινοβολίας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορικῆς λατρείας, ὅπως ἦταν ἡ λατρεία τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Τίποτε ὅμως ἀπὸ ὅλα αὐτὰ δέν ἐμπόδισε τὴν Ἐκκλησία νά περιορίση τελικὰ τὴν τέλεσή της δέκα μόνο φορές τό χρόνο καί νά τὴν ἀντικαταστήσῃ μετὰ τὸν 10^ο αἰ. μὲ τὴν ἀπλούστερη καί συντομώτερη εὐχαριστιακὴ ἀναφορὰ τοῦ Χρυσοστόμου, ὅταν ἔκρινε ὅτι αὐτό ἀπαιτοῦσε τό πνευματικὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ²². Καί ὄχι μόνον αὐτό. Ἀλλ' ὅσο μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων διερύνετο ἡ ἀπόσταση μετὰ τῆς καθομιλουμένης γλώσσας τοῦ λαοῦ καί τῆς λειτουργικῆς γλώσσας τόσο ἐπινοοῦσε καί ἄλλους τρόπους, ὥστε νά ἐξισορροπῆ κατὰ περίπτωσιν τὰ πράγματα. Γιαυτὸ καί ἔφτασε ὡς τό σημεῖο νὰ ἀποδεχθῆ καί αὐτὴ τὴν ἐκτός πάσης τελετουργικῆς λογικῆς μυστικὴ ἀνάγνωσις τῶν λειτουργικῶν εὐχῶν, ἐπικαλύπτοντας τὴν ἀμάθεια τῶν κληρικῶν καί τὴν ἐξ αὐτῆς κακοποίησις τῶν κειμένων μὲ τὸν μανδύα τοῦ μυστηρίου, μιᾶς δῆθεν, δηλαδὴ, ἱεροπρεπέστερης τέλεσις τῶν λειτουργικῶν ἀκολουθιῶν²³.

Βεβαίως μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ Ἐκκλησία προστάτευσε τὴν καθαρότητα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν παρεῖσδυση πλείστων ὄσων ξενικῶν λέξεων καί ἐκφράσεων (τουρκικῶν, ἀλβανικῶν, φράγκικων κλπ.), πού γνωρίζουμε σήμερον ὡς ποῖο σημεῖο ἔφθειραν τὴν καθομιλουμένη ἑλληνικὴ, κατὰ τὰ δύστηνα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας²⁴. Προστάτευσε ἐπίσης τὴν ἑλληνικὴ καί ἀπὸ τὸν κακῶς νοούμενο ἐκδημοτικισμό της, διαμέσου τοῦ ὁποῖου οἱ δυτικοὶ ἑτερόδοξοι μισσιονάριοι μὲ τίς ἀδόκιμες

²² Βλ. Τζέρπος Δ. (Πρωτοπρ.), «Ἡ συμβολὴ τῶν Μεγάλων Πατέρων στή διαμόρφωσις τῆς χριστιανικῆς λατρείας κατὰ τοὺς δ' καί ε' αἰ. - Ἡ περίπτωσις τοῦ Μ. Βασιλείου». *Ἐκκλησία* 9(2011), σ. 617 ἔξ.

²³ Βλ. Φίλιας Γ., *Ὁ τρόπος ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν στή λατρεία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἐκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1997.

²⁴ Εἶναι ἐνδεικτικὴ ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἀπάντησις τοῦ πρωτονοταρίου τῆς Κωνσταντινούπολης Θεοδοσίου Ζυγομαλά τὸ 1577 στὸν Γερμανὸ καθηγητὴ Μαρτίνο Κρούσιο γιὰ τὴν κατάστασις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στήν Ἑλλάδα τὴν ἐποχὴ αὐτή: «Ἡ γὰρ ἀπλὴ καί κοινὴ αὐτὴ γλῶσσα, εἴτε δημοτικὴ, ἢ ἰδιωτικὴ τῶν νῦν δυστυχῶν Γραικῶν πολὺμικτός τις ἐστὶ καί διάφορος. Εὐρήσεις γὰρ ἐν ταύτῃ ἑλληνικὰς φωνὰς[...]καὶ ρωμαϊκὰς ἢ καὶ Ἀγαρηνῶν, ἢ καὶ Ἀλβάνων[...], εἰ ἀκούσης Βυζαντίους λαλοῦντας, ἐνωτισθείη Ἑλλήνων φωνὰς, ἀπλᾶς ἄλλας καί τινὰς Ἀγαρηνῶν[...]. Εἰ ἀκούσης Κρήτας ἐκ τῆς λαλιᾶς γνωριεῖς[...]Καί τό δὴ χεῖριστον τοὺς ποτὲ σοφωτάτους Ἀθηναίους εἰ ἤκουσας δακρῶν ἂν ἐγένου μεστός». Βλ. Θαβώρης Α.Ι., *Ἡ γλῶσσα μας στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας*, Ἰωάννινα 1971, σ. 16.

νεοελληνικές μεταφράσεις της άγιας Γραφής που έξεπώνησαν²⁵ και την διάδοση έτερόδοξων λειτουργικών κειμένων, όπως του Αγγλικανικού Εὐχολογίου²⁶, προσπάθησαν νά έκλατινίσουν και νά έκπροτεσταντίσουν την Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, που ἀποτελοῦσε τό κυριώτερο ἐμπόδιο στον ἀπώτερο στόχο τους, τόν ἐκδυτικισμό τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας και τοῦ νεοϊδρυθέντος ἑλληνικοῦ κράτους. Συμπύκνωση τῆς προβληματικῆς αὐτῆς ἀποτελεῖ ἡ σχετικά ἄγνωστη στους πολλούς ἔριδα μεταξύ τοῦ Θεοκλήτου Φαρμακίδου και τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων περί τοῦ κινδύνου δημιουργίας μιᾶς Νεοελληνικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Οἰκονόμος κατηγοροῦσε τόν Φαρμακίδη και τόν Κοραῆ, ὅτι μέ τίς ἐνέργειές τους γιά τήν εἴσοδο στήν Ἐκκλησία «νέων εἰς τήν χυδαίαν γλώσσα προσευχῶν» θά χωρισθῆ «ἡ λαλουμένη τῶν Ἑλλήνων διάλεκτος ἀπό τῆς ἐκκλησιαστικῆς διαλέκτου» και ἡ κατά τό σχῆμα νεοελληνική μετάφραση ἴσον νεοελληνική γλώσσα και ἄρα δημιουργία νεοελληνικῆς Ἐκκλησίας, ἔδιδε στηρίγματα στή θεωρία τοῦ Φαλμεράνερ περί τῆς διακοπῆς τῆς ἱστορικῆς συνέχειας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους²⁷.

3.Τό πόσο πολωτική ὑπῆρξε ἡ ἀτμόσφαιρα που κυριάρχησε μεταξύ λογίας γλώσσας-καθαρεύουσας και δημοτικῆς κατά τήν ὕστερη αὐτή περίοδο, και ἐπηρρέασε ὡς μή ὤφειλε και τήν ἐξέλιξη τοῦ προβλήματος αὐτοῦ μέσα στό χῶρο τῆς Ἐκκλησίας, φαίνεται ἰδιαίτερα στήν περίπτωση τοῦ ἀγίου Νικοδήμου τοῦ ἀγιορείτου, τοῦ ὁποίου ἡ συμβολή στήν πνευματική οἰκοδομή τῶν πιστῶν διαμέσου τῆς ἐρμηνείας τῶν λειτουργικῶν κειμένων ὑπῆρξε μοναδική. Ὅταν ἐζητήθη ἀπό τήν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἡ ἔγκριση τῆς ἔντυπης κυκλοφόρησης τοῦ Πηδαλίου, τό ὁποῖο συμπεριελάμβανε τούς ἱερούς κανόνες μέ νεοελληνική μετάφραση, δύο ἀπό τούς συνοδικούς ἀρχιερεῖς ψήφισαν ἀρνητικά μέ τό σκεπτικό, ὅτι δέν ἐπιτρέπεται ἡ μεταγραφή τῶν ἱερῶν κανόνων στήν ἀπλή γλώσσα «τῶ χύδην λαῶ». «Ἐντεῦθεν δείκνυται», γράφει ὁ ἅγιος Νικόδημος «πόσον εἶναι ψυχρός, πόσον μάταιος και πόσον ἄλογος ὁ λόγος τινων, ἤγουν ὅτι οἱ θεῖοι κανόνες δέν πρέπει νά ἐξηγοῦνται εἰς τό ἀπλοῦν». Και ἀφοῦ στή συνέχεια ὑπενθυμίζει ὅτι ὅλα τά ἄλλα χριστιανικά ἔθνη ἔχουν τούς ἱερούς κανόνες μεταφρασμένους στή γλώσσα τους, διερωτᾶται ἂν εἶναι δίκαιον μόνον τό γένος τῶν ὀρθοδόξων ἀνατολικῶν Γραικῶν «νά στερεῖται και νά μὴν ἔχη

²⁵ Βλ. ἀναλυτικά : Μεταλληνός Γ.Δ.(πρωτοπρ.),*Τὸ ζήτημα τῆς Μεταφράσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἰς τήν Νεοελληνικὴν κατὰ τὸν 19^ο αἰ.* Ἀθῆναι 1977.

²⁶ Βλ. Μαντουβάλου Μ., Ὁ ψευδώνυμος Τιμόθεος Κληρόφιλος συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Παλαιονομία» εἶναι ὁ προτεστάντης ἱερέας Samuel Sheridan Wilson, Ἱερόν Προσκύνημα Παναγίας Ἐκατονταπυλιανῆς Πάρου, Πάρου 2004,σσ. 229-245.

²⁷ Βλ. Μεταλληνός Γ.Δ., «Ἡ σημερινὴ χρῆση μεταφράσεων εἰς τὴν λατρεία ἀποβλέπει εἰς μίαν «Νεοελληνικὴν Ἐκκλησίαν»; στό *Γιὰ τὴν πίστη, τὴν γῶσσα και τὴν ἱστορία μας*, Ἐκδόσεις Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 93-103.

τούς θείους κανόνες μεταφρασμένους εἰς τὴν ἰδίαν γλῶσσαν του...καὶ ἂν τό ἐδικό μας γένος εἶχε πρότερον τούς κανόνας τούτους ἑλληνικούς, διότι ἤξευρε τὰ ἑλληνικά, πῶς δὲν πρέπει τό αὐτό νά ἔχη καὶ τώρα τούς κανόνες ἀπλούς, διατί πλήν τινων μόνα ἤξεύρει τὰ ἀπλᾶ»²⁸; Καὶ ἡ μὲν ἔγκριση γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Πηδαλίου τελικὰ ἐδόθη, ἀλλὰ ὁ φόβος ἐκχυδαϊσμοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλῶσσας ἀπὸ τίς ὑπερβολές τῶν δημοτικιστῶν, ὀδήγησαν δυστυχῶς στὰ αἱματηρὰ γεγονότα τῶν «Εὐαγγελικῶν»²⁹.

Τὴν ἴδια ὅμως ἐποχὴ βρίσκεται σὲ ἐξέλιξη ἡ λεγόμενη φιλοκαλικὴ ἀναγέννηση μέ πρωτεργάτες τούς ἀγιορεῖτες ἐκείνους πατέρες, ὅπως ὁ προμνημονευθεὶς ἅγιος Νικόδημος (1749-1809), ὁ Μακάριος Νοταρᾶς (1731-185), ὁ Ἀθανάσιος ὁ Πάριος (1721-1813) κ.ἄ., πού σκοπτικὰ ὀνομάστηκαν ἀπὸ τούς ἀντιπάλους τους κολλυβάδες. Μεταξὺ τῶν κυριωτέρων αἰτημάτων τοῦ ἀναγεννητικοῦ αὐτοῦ κινήματος ὑπῆρξε ἡ πιό συχνὴ καὶ ἐμπροϋπόθετη προσέλευση στὴ Θεία Κοινωνία, γεγονός τό ὁποῖο εἶχε ὡς καρπὸ ὄχι μόνο τὴν συχνότερη τέλεση τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνύψωση γενικὰ τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου τοῦ λαοῦ καὶ ἰδιαίτερα τῆς λειτουργικῆς του ἀγωγῆς³⁰. Τοῦτο ἐπετεύχθη μέ τὴν προοδευτικὴ συνειδητοποίηση τῆς ποιμαντικῆς ἀναγκαιότητας, ὅτι τό κήρυγμα, ἡ κατήχηση καὶ γενικὰ τό διδακτικὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας πρέπει νά γίνεται στὴν ἀπλὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ πρὸς «πνευματικὴν ὠφέλειαν» τῶν πολλῶν. Ἔτσι μποροῦμε νά ὀμιλοῦμε γιὰ ἕναν ποιμαντικῆς ὑφῆς ἐκκλησιαστικὸ δημοτικισμό, πού καλλιέργησαν μεγάλες μορφές τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ὅπως ὁ Μελέτιος Πηγᾶς (1549-1601), ὁ Μάξιμος Μαργούνιος (1530-1602), ὁ Κύριλλος Λούκαρις (1572-1638), ὁ Ἡλίας Μηνιάτης (1669-1714), ὁ ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός (1714-1779) καὶ πολλοὶ ἄλλοι³¹. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ συνεχίστηκε μέ τὴν ἐμφάνιση τῶν ὀρθόδοξων ἱεραποστολικῶν ἀδελφοτήτων, οἱ ὁποῖες, παρὰ τίς ἀδυναμίες τους, ἐκάλυψαν αἰσθητὰ τὰ σχετικὰ κενὰ πού παρουσίαζε καθόλα αὐτὰ τὰ χρόνια ἢ ἐνορία.

Στὴ συνάφεια αὐτὴ ἐπιβάλλεται νά γίνει ἰδιαίτερη μνεῖα στὴν πρωτοβουλία τοῦ πολὺκλαυστοῦ πρώτου κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος Ἰ.

²⁸ Πηδάλιον, Ἐκδοτικός Οἶκος Ἀστήρ, Ἀθήναι 1970, σ. ια'.

²⁹ Βλ. σχετικὰ: Κωνσταντινίδης Ἐμ., *Τὰ εὐαγγελικά*, Ἀθήνα 1975. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη Ἄννα, «Εὐαγγελικά καὶ Ὁρεσσειακά» στό *Τό γλωσσικὸ ζήτημα, Σύγχρονες προσεγγίσεις*. Ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια Γ. Μπαμπινιώτης, Ἰδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήνα 2011, σσ. 253-281.

³⁰ Βλ. Σκρέτας (Νικόδημος, Ἀρχιμ.), *Ἡ Θεία Εὐχαριστία καὶ τὰ προνόμια τῆς Κυριακῆς κατὰ τὴ διδασκαλία τῶν Κολλυβάδων*. Ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη, 2004, σσ. 314-372.

³¹ Βλ. Κασίνης Κ., « Ἐκκλησιαστικὸς δημοτικισμὸς ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 16^{ου} ἕως τὰ μέσα τοῦ 18^{ου} αἰ.» στό *Τό γλωσσικὸ ζήτημα, Σύγχρονες προσεγγίσεις*. Ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια Γ. Μπαμπινιώτης, Ἰδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Ἀθήνα 2011, σσ. 83-101.

Καποδίστρια νά αναθέση στοῦ ἱερομόναχο Βαρθολομαῖο Κουτλουμουσιανό τόν Ἰμβριο (1772-1851) τή δημιουργία ἑνός λειτουργικοῦ ἐγχειριδίου γιά τόν λαό (Ἱερά Σύνοψις), κάτι, δηλαδή, μεταξύ Προσευχηταρίου καί Μικροῦ Εὐχολογίου, μέ παράλληλη καταχώρηση τοῦ πρωτοτύπου κειμένου καί νεοελληνικῆς παράφρασης³². Καί τό μέν βιβλίο γιά διάφορους λόγους δέν ἐξεδόθη ποτέ, γνωρίζουμε ὅμως τή γνώμη τοῦ Βαρθολομαίου γιά τήν δυσκολία πού ἔχει ἡ μετάφραση τῶν ὑμνογραφικῶν λειτουργικῶν κειμένων στά Νέα Ἑλληνικά: «...ἀγνοῶ, γράφει, τινι τρόπῳ πρέπει νά παραφρασθῶσιν ὕμνοι καί τροπάρια, ὡς τά τοῦ ἀκαθίστου μάλιστα ἐκεῖνα, περιέχοντα λέξεις μεταφυσικάς, θεολογικάς, πλῆθος μεταφορικῶν καί τροπολογικῶν, καί τῆς ὑψηλῆς ἡμῶν θεολογίας νοήματα δυσκατάληπτα καί πράγματα ἀνήκουστα διόλου εἰς τόν λαόν. Ἄν γίνη μετάφρασις αὐτῶν κατὰ τήν λέξιν μόνον, τά σημαίνοντα τῶν λέξεων μαίνουσιν πάλιν αἰνίγματα εἰς τόν μή ἔχοντα ἰδέαν τοῦ πράγματος· οὔτε ἔχει πολλάκις ἡ κοινή μας γλῶσσα λέξεις ἄλλας νά μεταχειρισθῆ πρός παράστασιν τῶν τοιούτων, εἰ μή ἐκείνας τάς ἰδίας· ἄν ἐρμηνευθῶσιν αἱ λέξεις μέ τρόπον σχολιαστικόν, τό πρᾶγμα καταντᾶ εἰς ἀπεραντολογία»³³.

Παράλληλα, μέ τήν ἴδρυση τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν καί τήν ἀνάπτυξη τῆς ἀκαδημαϊκῆς θεολογίας καί μάλιστα τῆς βιβλικῆς καί πατερικῆς, ἄρχισε δειλά-δειλά νά ἀναπτύσσεται καί ἡ ἱστορία καί θεολογία τῆς λατρείας, ἡ ὁποία μέχρι τήν ἐποχή τοῦ ἀειμνήστου διδασκάλου Π. Τρεμπέλα ἐξηντλεῖτο σχεδόν ἀποκλειστικά στήν Τελετουργική. Στά πλαίσια αὐτά, πλεῖστα ὅσα ἄλλα ἐγκόλπια λειτουργικά ἐρμηνευτικά βοηθήματα τέθηκαν στή διάθεση τοῦ πιστοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος δέν ἀρκεῖται πλέον στό ρόλο τοῦ παθητικοῦ θεατῆ, στόν ὁποῖο τόν εἶχαν καταδικάσει προηγουμένως οἱ ἱστορικές συγκυρίες, ἀλλ' ὡς μέλος τοῦ βασιλείου ἱερατεύματος (Α' Πέτρ. 2,9) διεκδικεῖ μιά πιό πλήρη καί ἐνεργό συμμετοχή στά λειτουργικῶς τελούμενα, αὐτό πού στή μυσταγωγική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας ὀνομάζεται μέθεξη. Πρόκειται γιά ἕνα βαθύτατο βίωμα κοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν Θεό, τό ὁποῖο σέ τελική ἀνάλυση ἀποτελεῖ δωρεά τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ πρός τόν ἄνθρωπο, ἀπαιτεῖ ὅμως καί τήν ἀνθρώπινη συνέργεια. Στήν ἀναγωγική αὐτή διαδικασία ὁ ἄνθρωπος χειραγωγεῖται ἀπό τήν Ἐκκλησία, ιδιαίτερα διαμέσου τῆς λειτουργικῆς τῆς ζωῆς, ἀπό τίς βασικές παραμέτρους τῆς ὁποίας οἱ σπουδαιότερες εἶναι οἱ ἐξῆς: α) ἡ ἀρχιτεκτονική ὀργάνωση τοῦ χώρου τοῦ χριστιανικοῦ ναοῦ, ἡ ὁποία σέ συνδυασμό μέ τόν ἀγιογραφικό διάκοσμο τοῦ ἐσωτερικοῦ του καθιστᾶ τόν

³² Βλ. Στρατῆς Δ., (Ἀρχιμ.) *Βαρθολομαῖος Κουτλουμουσιανός, (1772-1851), Βιογραφία-Εργογραφία*, Ἐκδόσεις Ἱεράς Μονῆς Κουτλουμουσίου, Ἅγιον Ὅρος 2002, σσ. 252-288.

³³ Ὁπ. παρ., σ. 495.

ναό «οἶκο τῆς Ἐκκλησίας», καί ἐπίγεια εἰκόνα τοῦ οὐρανοῦ «ἐν ᾧ ὁ ἐπουράνιος Θεός ἐνοικεῖ καί ἐμπεριπατεῖ»³⁴. β)τά σύμβολα καί γενικά οἱ τελετουργικοί τύποι διαμέσου τῶν ὁποίων, «καθάπερ ἐν πίνακι», ὅπως λέγει ὁ ἱερός Καβάσιλας³⁵, σημαίνονται τά μυστήρια τῆς ἐρχόμενης βασιλείας· καί γ) ὁ λόγος ὁ ὁποῖος νοηματίζει τήν λατρευτική ἀναφορά καί κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τό θεῖον, σέ συνδυασμό δέ μέ τήν μουσική του ἐπένδυση, καθιστᾷ τόν ἄνθρωπο πῶς εὐαίσθητο καί εὐάγωγο στήν μέθεξη τῶν θείων μυστηρίων.

4.Από ὅλα ὅσα ἐκτέθηκαν ἀνωτέρω προκύπτει ἀβίαστα τό συμπέρασμα, ὅτι ἀνέκαθεν ἡ Ἐκκλησία καλλιέργησε μιᾶ ἠθική τῆς γλώσσας³⁶, γεγονός πού σημαίνει ὅτι τό ἐκάστοτε ἀναφυόμενο γλωσσικό πρόβλημα, τό ἀντιμετώπιζε κατά περίπτωση καί μέ ἀποκλειστικό κριτήριο τήν πνευματική ὠφέλεια τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Εἶναι ὅμως πανθομολογούμενο ὅτι κατά τά τελευταῖα σαράντα χρόνια τό πρόβλημα αὐτό προσέλαβε μιᾶ ιδιαίτερη καί πρωτοφανή ὀξύτητα, στήν ἀνάδειξη τῆς ὁποίας λειτούργησε ὡς καταλύτης ἡ γνωστή γλωσσική μεταρρύθμιση τοῦ 1976 καί ἐξῆς, πού ἐπιχειρήθηκε ἀπό τήν ἑλληνική πολιτεία σέ ὅλες τίς βαθμίδες τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης³⁷, μέ ἀποκορύφωμα τήν ἐπιβολή τοῦ μονοτονικοῦ(1982), μιᾶς γραφῆς πού τείνει νά ἐξελιχθῆ σέ ἀτονική καί νομοτελειακά νά ὀδηγήσῃ στήν λατινοποίηση τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου³⁸.Οἱ νεώτερες, δηλαδή, γενιές τῶν νεοελλήνων δέν διδάσκονται πλέον στά σχολεῖα μέ ἐπάρκεια τά κλασσικά ἑλληνικά, γεγονός πού ἔχει ὡς συνέπεια, ὅπως ἀπέδειξαν σχετικές ἔρευνες, νά μὴν

³⁴ Γερμανὸς Κων/λεως, «Ἱστορία Ἐκκλησιαστικῆ καί μυστικῆ θεωρίας»,PG 98,384C.

³⁵ *Ἐρμηνεία εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν*, PG 150,381AB.

³⁶ Μπαμπινιώτης Γ., *Διαλογισμοὶ γιὰ τὴ γλῶσσα καί τὴ γλῶσσα μας. Ἀπλᾶ μαθήματα γλώσσας καί γλωσσολογίας*, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2010, σ. 82-84. Χρυσόστομος, *Εἰς Ματθαῖον*, Ὁμιλία190, PG 58,517A:« Μὴ δὴ καταισχύνης τὴν γλῶτταν· ἐπεὶ πῶς ὑπὲρ σοῦ δεηθήσεται, ὅταν τὴν οἰκείαν παρῶρησιαν ἀπολέσῃ; ἀλλὰ κόσμησον αὐτὴν ἐπιεικεία, ταπεινοφροσύνη· ποιήσον ἀξίαν τοῦ παρακαλουμένου Θεοῦ· εὐλογίας αὐτὴν ἔμπλησον, ἐλεημοσύνης πολλῆς. Ἔστι γὰρ καὶ διὰ ῥημάτων ἐλεημοσύνην ποιεῖν. Κρεῖττον γὰρ λόγος, ἢ δόσις· καὶ, Ἀποκρίθητι τῷ πτωχῷ ἐν πραῦτητι εἰρηνικά».

³⁷ Βλ. Μήτσης Ν.Σ., «Ἡ διδασκαλία τῆς γλώσσας στό σχολεῖο:νομοθετικές ρυθμίσεις», στό *Τό γλωσσικό ζήτημα, Σύγχρονες προσεγγίσεις. Ἐπιστημονικὴ ἐπιμέλεια Γ. Μπαμπινιώτης*, Ἴδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, Αθήνα 2011, σσ. 535-555.Τσολάκης Χ.Λ., «Ἡ γλωσσοεκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση ἀπὸ τὸ 1976 καί μετὰ», *ὄπ. παρ.*, σσ.-557 - 567.

³⁸ Βλ. Ξανθάκη-Καραμάνου Γ., «Ἡ γλωσσικὴ παιδεία στή χώρα μας, ἀποτιμήσεις καί προοπτικὲς», ἀνάκληση ἀπὸ www.pemptousia.com/ 2011/07. Χριστόδουλος(+ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν), Ξανθάκη-Καραμάνου Γ.: *Μονοτονικό, Ἐμπειρία 24 ἐτῶν, Εἰσηγήσεις ἡμερίδος ἀφιερωμένους στό θέμα τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας καί εἰδικότερα στόν τονισμό αὐτῆς*, Ἐκδοσις Ἱερᾶς Συνόδου Ἐκκλησίας Ἑλλάδος, Αθήνα 2007. Ράμφος Στ., *Μονοτονισμένη μουσική*, Ἐκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1986.

κατανοοῦν εὐκόλα καί τή λειτουργική γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας³⁹. Τό πρόβλημα δέ δέν περιορίζεται μόνο στίς νέες γεννιές, ἀλλά προϊόντος τοῦ χρόνου, γίνεται πρόβλημα ὁλόκληρης τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἀφοῦ ἀπό τίς γενιές αὐτές, προέρχονται ὄχι μόνο τό εὐρύ πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά καί οἱ ἐπίσκοποι, οἱ ἱερεῖς, οἱ ἱεροψάλτες, οἱ θεολόγοι, οἱ ἱεροκήρυκες, οἱ κατηχητές κλπ⁴⁰. Παράλληλα καί οἱ ποικίλες ἄλλες ριζικές ἀλλαγές πού ἐπισυνέβησαν στό χῶρο τῆς ἑλλαδικῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν γενικωτέρων ἐξελίξεων στήν ἑλληνική κοινωνία καί παγκοσμίως, ὅπως π.χ. ἡ ἔκλειψη τῆς παλαιᾶς ἀγροτικῆς ἐνορίας ὡς κοινότητας λειτουργικῆς ἀγωγῆς μέ τήν ἀστικοποίηση, ἡ ἐκκοσμίκευση καί ἡ κυριαρχία τῆς εἰκόνας σέ βάρος τοῦ λόγου⁴¹, ἐπιδύνωσαν σέ τέτοιο βαθμό καί τό γλωσσικό πρόβλημα στή λατρεία, ὥστε νά μήν ὑπάρχει πλέον κανένα περιθώριο στρουθοκαμηλισμοῦ.

Πρός ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος αὐτοῦ διαμορφώθηκαν δύο τάσεις:

Ἡ πρώτη τάση στηρίζεται στήν πεποίθηση ὅτι ἡ ἐνεργός καί συνειδητή συμμετοχή τῶν πιστῶν στήν ἐκκλησιαστική λατρεία εἶναι μιά πολυεπίπεδη διεργασία, γιαυτό καί δέν ἐξαρτᾶται μόνο ἀπό τήν λογική κατανόηση τῶν λατρευτικῶν κειμένων⁴². Ὁ παραδοσιακός λειτουργικός λόγος τῆς Ἐκκλησίας διαποτισμένος βαθειά ἀπό τό βιβλικό καί πατερικό πνεῦμα καί ἐξαγιασμένος ἀπό τήν πολυχρόνια χρήση του ἔγινε τελικά ἐγγενές στοιχεῖο αὐτῆς καθαυτῆς τῆς λατρείας στήν συνολική της ἔκφραση, καί ἀπέκτησε μιά τέτοια ἀναγωγική δύναμη, ὥστε ὁ λαός νά προσοικειώνεται τά νοήματά του βιωματικά, ἀκόμη καί ὅταν δέν εἶναι σέ θέση νά τόν κατανοήση γνωσιολογικά. Πέραν αὐτοῦ ὅποιαδήποτε ἀπόπειρα καινοτομίας περὶ τήν λειτουργική γλώσσα⁴³ θά διασπάση τήν

³⁹ Βλ. Τσιόκος Γ., *Ὁ γλωσσικός τύπος τῆς θείας λειτουργίας τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου καί ἡ δυνατότητα κατανόησής του ἀπό τοὺς ἀποφοίτους τοῦ Γενικοῦ Λυκείου τῆς Ἑλλάδος*, {Μεταπτυχιακή διπλωματική ἐργασία-Τμῆμα Θεολογίας ΑΠΘ}, Θεσσαλονίκη 2010.

⁴⁰ Βλ. Παπακώστας Κ., *Ἡ γλώσσα τῆς λατρείας καί οἱ ἐκπαιδευτικές ἀνάγκες τῶν κληρικῶν τῆς Ἱ. Μ. Πατρῶν*. (Ἀνέκδοτη διπλωματική ἐργασία-Πανεπιστήμιο Πατρῶν-Τμῆμα Δημοτικῆς Ἐκπαίδευσης) Πάτρα 2005.

⁴¹ Βλ. σχετικὰ Θεομὸς Β. (Πρωτοπρ.), *Οἱ δικοὶ μου οἱ ξένοι*, Ἐκδόσεις « Ἐν πλῶ », Ἀθήνα 2005, σσ. 85-125.

⁴² Μ. Αθανάσιος, *Λόγος κατὰ Ἑλλήνων*, 1, ΒΕΠΕΣ 30(1962), σσ. 31(6-8): « Ἡ μὲν περὶ τῆς θεοσεβείας καί τῆς τῶν ὄλων ἀληθείας γνῶσις οὐ τοσοῦτον τῆς παρὰ τῶν ἀνθρώπων διδασκαλίας δεῖται, ὅσον ἀφ' ἑαυτῆς ἔχει τό γνῶριμον ». Μ. Βασίλειος, *Ὁμιλία εἰς τὸν 115 ψαλμόν*. PG 30,104B: « Πίστις ἡγείσθω τῶν περὶ Θεοῦ Λόγων, πίστις καί μὴ ἀπόδειξις. Πίστις ἢ περὶ τὰς λογικὰς μεθόδους τῆν ψυχὴν εἰς συγκατάβασιν ἔλκουσα. Πίστις καί οὐχ ἢ γεωμετρικαῖς ἀνάγκαις, ἀλλ' ἢ ταῖς τοῦ Πνεύματος ἐνεργείαις ἐγγινομένην ».

⁴³ Χρυσόστομος, *Ὁμιλία Ζ' εἰς Ἀ' Κορ.*, PG 61,63: « Οὐδὲν γὰρ οὕτω θορυβεῖ ψυχὴν κἄν ἐπὶ χρησίμῳ τινι γίνηται, ὡς καινοτομεῖν τι καὶ ξενίζει καὶ μάλιστα ὅταν περὶ λατρείας καὶ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης τοῦτο γίνηται ».

ένότητα τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, θά εὐνοήσῃ τήν ἐμφάνιση αἰρέσεων, καί ὑπό τήν πίεση διαφόρων ομάδων θά ὀδηγήσῃ πιθανότατα σέ μιά συνεχή ἀναζήτηση τῆς τελειότερης μετάφρασης, μεταφράζοντας τίς μεταφράσεις, γεγονός τὸ ὁποῖο, λόγω καί τῆς περιορέουσας πολιτιστικῆς ρευστότητας, θά καταλήξῃ σέ μιά θεατροποίηση τῆς λατρείας, καί ἀπογύμνωση ἀπὸ τήν κεκτημένη ἱεροπρέπειά της. Ἄρα τὸ θέμα τῆς λειτουργικῆς γλώσσας δέν εἶναι ἀπλᾶ θέμα χρηστικῆς ἀλλαγῆς ἀπὸ τὸ ἓνα γλωσσικό ἴδιωμα στο ἄλλο, οὔτε ἀπλᾶ θέμα σχέσεων ἐκκλησίας καὶ πολιτείας, ἀλλὰ βαθύτατα ἐκκλησιολογικό θέμα, ἀφοῦ ἀφορᾷ τήν κοινὴ ἔκφραση τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας στὴν πιὸ ἐπίσημη καί εὐαίσθητη στιγμή της⁴⁴.

Οἱ ὁπαδοί τῆς δεύτερης τάσης, χωρὶς νά ἀρνοῦνται οὐσιαστικά τίποτε ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω, ἀφορμῶνται κυρίως ἀπὸ τήν πεποίθηση, ὅτι ἀποτελεῖ ὀφειλὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἡ δυνατότητα ἔκφρασης τῆς λατρείας τῆς καί διαμέσου τῆς Νεοελληνικῆς γλώσσας, πού ἀποτελεῖ τήν ὀμιλουμένη γλώσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ σήμερα. Ὁ λειτουργικός καί γενικά ὁ θεολογικός λόγος τῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξε πάντοτε λόγος «εὐσημος» (Α΄ Κορ. 14,8-9)⁴⁵, δηλαδή, λόγος σαφῆς καί κατανοητός, ἡ δέ ἀντιστοίχιση νοήματος καί γλωσσικῆς ἔκφρασής του, ἀπαραίτητη προϋπόθεση ὀρθῆς συμμετοχῆς τοῦ λαοῦ στὰ λειτουργικῶς τελούμενα⁴⁶. Ὅσα δῆποτε δέ ὑστερήματα καί ἂν παρουσιάζῃ ἐνδεχομένως ἡ γλώσσα αὐτὴ σέ σχέση μέ τήν παραδοσιακὴ λειτουργικὴ γλώσσα⁴⁷, δέν παύει νά ἀποτελεῖ φυσικὴ τῆς ἐξέλιξη⁴⁸. Ὅταν προσληφθῇ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καί

⁴⁴ Βλ. Ράμφος Στ., «Τέχνη ἀχειροποίητος, λόγος ἀμετάφραστος», Σύναξη, τ. 20(1986) σσ. 33-39. Μπαμπινιώτης Γ., *Διαλογισμοὶ γιὰ τὴ γλώσσα καὶ τὴ γλώσσα μας. Ἀπλᾶ μαθήματα γλώσσας καὶ γλωσσολογίας*, Ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα, 2010, σσ. 154-155.

⁴⁵ Βλ. Γαλίτης Γ., «Ὁ εὐσημος λόγος καὶ οἱ εἰς ἄερα λαλοῦντες», στό *Ἀνάπλασις* 413(2004), σ. 136.

⁴⁶ Φουντούλης Ἰ., *Λογικὴ λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1971,(ΠΙΠΜ), σ. 6: «Ἐχομεν τὴν πεποίθησιν, ὅτι βασικὴ προϋπόθεσις διὰ τὴν ἐνσυνείδητον συμμετοχὴν εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ἡ γνῶσις τῶν κατ' αὐτήν. Ἄλλως οἱ λειτουργικοὶ τύποι κινδυνεύουν νά ἀπονεκρωθοῦν καὶ οἱ πιστοί, μὴ γνωρίζοντες τὸν «λόγον» τῶν τελουμένων, ἢ νά λατρεύουν «ἀλόγως», ἢ νά τοὺς ἀπορρίπτουν, ὡς κενοῦ περιεχομένου γράμμα. Ἡ λειτουργικὴ αὐτὴ κατήχησις δέν εἶναι μόνον αἴτημα τῆς συγχρόνου κατ' ἐξοχὴν λογοκρατικῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ἦτο ἀνέκαθεν τὸ μέλημα τῆς Ἐκκλησίας».

⁴⁷ Βλ. σχετικὰ: Σχοινᾶς, *μν. ἔργ.*, σ. 95. ἐξ. Θεομὸς Β. (Πρωτοπρ.), *Σύνεσις καὶ παράνοια, Γιὰ τὴν μετάφραση τῆς λατρείας μας*, Ἐκδόσεις Γρηγόρη, Ἀθήνα 2007, σσ. 95 ἐξ.

⁴⁸ Παλαμᾶς Κ., *Μεταφράζετε τοὺς ἀρχαίους*, (1903), «Γράμματα», Ἐκδ. Ἰδρύματος Κ. Παλαμᾶ, χ.χ. σ. 364: «Ἀνεξάρτητ' ἀπὸ τὴν τέχνη τοῦ μεταφραστῆ, ἡ δημοτικὴ μας γλώσσα εἶναι χίλιες φορὲς πιὸ ἐπιτήδεια ἀπὸ κάθε ἄλλη ξένη γλώσσα, καὶ εἶναι ἀσύγκριτα καμωμένη γιὰ νά μᾶς ξαναπαρουσιάσῃ ξανανιωμένους τοὺς ἀρχαίους μας. Γιατὶ εἶναι ἡ ἀρχαία δυνάμει, ὅσο κι ἂν σοφὰ τὴν ἄλλαξαν οἱ φυσικοὶ νόμοι γιατί καθὼς εἶναι ζωντανὴ γλώσσα, πιασμένη ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ καθαρότητα τῶν νέων γλωσσῶν, κρύβει μαζὺ καὶ τὴν ἀναλυτικὴ χάρη τῆς ἀρχαίας...Σὲ τέτοια γλώσσα δέν τότε

«λειτουργηθῆ», εἶναι δυνατόν, κάτω ἀπό ὀρισμένες προϋποθέσεις, νά ἀποκτήσῃ ὅλα τὰ γνωρίσματα μιᾶς δόκιμης λειτουργικῆς γλώσσας, καί νά ἀποτελέσῃ τό «καινόν ἄσμα» τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τόν ἐνανθρωπιζόμενο σέ κάθε ἐποχὴ Υἱό καὶ Λόγο τοῦ Θεοῦ⁴⁹. Σέ ἀντίθεση περίπτωσι, λέγουν, ἡ Ἐκκλησία θά ἐξακολουθήσῃ νά συντηρῆ μιὰ μουσειακοῦ τύπου λειτουργικὴ παράδοσι καί ἀδιαφορώντας γιὰ τίς νέες ἐξελίξεις τῆς ζωῆς, θά ἀφήσῃ τίς νέες γεννιές τῶν νεοελλήνων νά διολισθαίνουν πρὸς μιὰ μαγικὴ κατανόησι τῆς λατρείας, ἢ νά παρασύρονται ἀπὸ τίς αἰρέσεις, οἱ ὁποῖες χρησιμοποιοῦν νέους τρόπους ἐπικοινωνίας μέ τόν κόσμον.

Τὰ προσκομιζόμενα ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἐπιχειρήματα εἶναι πολὺ σοβαρὰ καί ἀξιοπρόσεκτα, ὅποιοιδήποτε δέ ἀντίλογο καὶ ἄν προβάλλῃ κανεὶς, μόνον ὁ Θεὸς γνωρίζει ποιὸν τελικὰ θά δικαιώσῃ ἢ ἰστορίᾳ. Ὡστόσο ὑπάρχουν ἤδη μερικὲς ἐνδείξεις πού καθιστοῦν διαφανῆ τὴν ἐξέλιξι τῆν ὁποία θά ἀκολουθήσουν τὰ πράγματα, τουλάχιστον στό ὄρατό μέλλον.

α) Ὁ ποιητικὸς-ὑμνογραφικὸς λόγος τῆς Ἐκκλησίας καὶ τό συμφυὲς παραδοσιακὸ του ψαλτικὸ μέλος⁵⁰ θά παραμείνουν μᾶλλον ἐς αἰεὶ σέ λειτουργικὴ χρῆσι ἀμετάβλητα καὶ ἀμετάφραστα, ὡς πολὺτιμη κληρονομιά τῆς αἰείποτε προσευχομένης ἐλληνόφωνης Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας⁵¹. Ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορεῖ τόσο ἡ μεταφραστικὴ σιγὴ τῶν νεωτέρων ὑμνογράφων⁵², ὅσο καὶ ἡ μέχρι σήμερα ἀδυναμία τῆς

μεταφράζεις τὸν ἀρχαῖο· τότε μετατοπίζεις ἀχάλαστο, σὰν κάποια σπίτια στὴν Ἀμερικὴ, συθέμελα».

⁴⁹ Βλ. Θεορόμος, *μν. ἔργ.*, σ. 121 ἐξ.

⁵⁰ Χρυσόστομος, *Ἑρμηνεία εἰς τοὺς ψαλμοὺς*, PG 55,156 : «Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἀνίστησιν ψυχὴν καὶ πτεροῖ καὶ τῆς γῆς ἀπαλλάττει καὶ τῶν τοῦ σώματος ἀπολῦει δεσμῶν καὶ φιλοσοφεῖν ποιεῖ καὶ πάντων καταγελαῶν τῶν βιοτικῶν, ὡς μέλος συμφωνίας καὶ ρυθμῶ συγκείμενον θεῖον ἄσμα». Παπαδιαμάντης Αλ., «Ἀποσπάσματα σκέψεων», Ἄπαντα, Κριτικὴ ἔκδοσι Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐκδόσεις Δόμος, τόμ. 5, σ. 237: «Διὰ τῆς πατροπαραδότου ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ὄχι μόνον τὰ ἱερά ἄσματα ἐγίναν προσφιλεῖ καὶ οἰκεῖα εἰς τὴν ἀκοήν, καὶ ἡ γλώσσα, εἰς ἣν ταῦτα εἶναι γεγραμμένα καταληπτὴ, ὡς ἐγγιστα, καὶ εἰς τοὺς ἀγραμμάτους, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τῶν θείων Εὐαγγελίων τὰ ῥήματα διὰ τῆς αὐτῆς μουσικῆς καὶ τοῦ λογαοδικοῦ αὐτῆς τρόπου, κατέστησαν οἰκειότερα εἰς τὴν ἀκοήν καὶ βαθύτερον πάντοτε εἰσδύουσιν εἰς τῶν ἀκροατῶν τὰς καρδίας».

⁵¹ Διονύσιος (Ψαριανός, Μητροπ. Σερβίων καὶ Κοζάνης), «Μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας», στό *Ἀναφορὰ εἰς μνήμην Μητρ. Σάρδεων Μαξίμου Β'*, Γενεύη 1989, σ. 151: «Τὸ βλέπει κανεὶς πόσο λίγο ἐντύπωσι καὶ ὑποβολὴ προξενοῦν οἱ αὐτοσχέδιες λεγόμενες προσευχές, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ρηχότητα τῶν νοημάτων τους, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν πεζὴ γλώσσα τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας. Ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγους τεχνικοὺς δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ μετάφρασι τῶν ὕμνων. Οἱ ὕμνοι τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ποιήματα, στά ὁποία προστέθηκε ἡ μουσικὴ, ἀλλὰ εἶναι μέλι, ποίησι, δηλαδὴ, καὶ μουσικὴ μαζί, ὅπου κάθε στίχος εἶναι καὶ μιὰ μουσικὴ φράσι... Οἱ ἄνθρωποι στόν καιρὸ μας ἐγίναν ὀκνηροί... Δὲν θέλουνε νὰ μάθουν γράμματα καὶ βάλθηκαν νὰ καταστρέψουν τὰ ἀρχαῖα κείμενα».

⁵² Σινόπουλος Π., *Ἡ μεταφραστικὴ σιγὴ στὴν ἐκκλησιαστικὴ ὑμνογραφία*, 1986.

νεοελληνικῆς χριστιανικῆς ποίησης νά δημιουργήση ποιήματα, πού θά μπορούσαν νά ένταχθοῦν στή λατρεία τῆς Ἐκκλησίας καί νά ἐκφράσουν τήν κοινή προσευχή της⁵³. Διότι ἐδῶ πρόκειται περί έντεχνου ποιητικοῦ λόγου, ἡ ἀπόδοση τοῦ ὁποίου στά νέα ἑλληνικά ὄχι μόνο ἀπαιτεῖ ἀνάλογη καλλιτεχνική ἀπόδοση, ἀλλά καί διάσωση τῆς ἀρμονίας τοῦ ψαλτικοῦ μέλους, πρὸς τό ὅποιο ὁ ὕμνογραφικός λόγος συνυφαίνεται ἄρρηκτα⁵⁴. Αὐτός εἶναι ἀναμφισβήτητα ἕνας ἀπό τούς κύριους λόγους γιά τόν ὅποιο κανένας ἀπό τούς νεωτέρους ὕμνογράφους, μέ προεξάρχοντα τόν μακαριστό ὕμνογράφο τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἀγιορεῖτη μοναχό Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη, δέν ἐπιχείρησε νά συνθέσῃ λειτουργική ἀκολουθία στά Νέα Ἑλληνικά. Ἡ ηῦξημένη εὐθύνη τήν ὁποία αἰσθάνεται νά ἔχει ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ὡς κύρια μορφοποιός δύναμη τοῦ σύγχρονου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καί θεματοφύλακας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στήν διαχρονική της διάσταση, ἔναντι σύνολης τῆς ἑλληνοφώνης Ὁρθοδοξίας, δέν τῆς επέτρεψε μέχρι σήμερα ὁποιοδήποτε πειραματισμό στό θέμα αὐτό.

β) Ἀντίθετα ὁ εὐχολογικός λόγος τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας εἶναι δυνατόν, κάτω ἀπό ὀρισμένες προϋποθέσεις, νά ἀποδοθῆ δόκιμα καί στήν νεοελληνική καί νά τεθῆ σέ λειτουργική χρήση χωρίς ἰδιαίτερα προβλήματα. Κατά τόν ἀείμνηστο καθηγητή Ἰ. Φουντούλη⁵⁵, ἀποτελεῖ

⁵³ Βλ. Λιαλιάτσης Π., «Ἡ λειτουργία τῆς χριστιανικῆς ποίησης», Σύναξη, τ. 20(1986), σσ. 41-43. Πρβλ. Πάσχος Π., «Ἡ προσευχή στή νεοελληνική ποίηση», . Χιωτέλλη Κ., «Βιβλικές ἀπηχήσεις στήν ποίηση τοῦ Π. Πάσχου», στό Θεολογία καί λογοτεχνία, Ἀφιέρωμα στήν καθηγητή Π.Β.Πάσχο, Ἀκρίτας{Σειρά: Ἑλληνική καί ξένη λογοτεχνία, ἀρ. 49 }, Αθήνα 2005, σσ. 746-766.

⁵⁴ Στάθης Γρ., «Ἡ μουσική ἐκφραση τῶν λειτουργικῶν ὕμνων» στό *Λατρεύσωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, Τὸ αἶτημα τῆς λειτουργικῆς ἀνανεώσεως στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*. Πρακτικά Β' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου, Ἀποστολική Διακονία, Αθήναι , 2003, σσ. 209-210: «Οἱ ψαλμοί καί οἱ παντοῖοι ὕμνοι τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ποιήματα μέ συγκεκριμένη μορφή, συγκεκριμένη δομή καί ρυθμοτονικά μέτρα καί σέ πολλές περιπτώσεις μέ ἰσοσυλλαβίες καί ὁμοτονίες καί συγκεκριμένη διαστρωμάτωση τῶν ἐννοιῶν, πού ἀποσκοπεῖ σέ ἀνώτερη αἰσθητική ἀπόλαυση. Ἡ ὁποιαδήποτε μετάφραση θα καταστρέψει, ἄλλοτε λίγο καί ἄλλοτε πολύ σέ κάποιο σημεῖο αὐτήν τήν αἰσθητική ἰσορροπία. Καί τό θέμα εἶναι ἂν θέλουμε καί ἂν πρέπει νά προβοῦμε σέ μιά συνειδητή καταστροφή ἑνός μνημείου λόγου. Ἡ καταστροφή αὐτή θά ἔχει ὡς ἐπακόλουθο μιά ἀναγκαῖα μουσική ἀλλαγὴ καί προσαρμογὴ, πού θα πάψει τήν ἴδια στιγμή νά εἶναι ἡ προτέρα μουσική. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ἐδῶ τό συναμφότερο λόγου καί μέλους. Ἡ ὁποία ἀλλαγὴ τοῦ ἑνός συμπαρασύρει τό ἄλλο. Ἡ ἀλλαγὴ στό λόγο ἔχει ὡς ἄμεση συνέπεια τήν ἀπώλεια τοῦ συγκεκριμένου μουσικοῦ πολιτισμοῦ. Καί ναί μὲν ἡ μουσική ἔχει μεγάλη εὐλυγισία προσαρμογῆς σέ νέα γλωσσικά δεδομένα, μέ μικρὴ ἀλλοίωση τῆς πρώτης της μορφῆς, ἀλλά σέ ἀνακατάστροψη καί ἀντιμετάθεση νοημάτων μέ νέες φράσεις καί λέξεις ὁποσδήποτε χάνει τήν πρωταρχική της δομὴ καί τήν ἀλληλουχία τῶν μελικῶν τόξων». Πρβλ. Χώρας Γ., «Ἡ γλῶσσα τῆς Θείας Λατρείας», στό *Ἐτήσιο Λεῦκωμα Πολιτισμοῦ 1998*, σ.2.

⁵⁵ Μν. ἔργ., σ. 34.

οικονομία Θεοῦ τό ὅτι, ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων δέν διασώθηκε κανένα τέτοιο γραπτό εὐχολογικό κείμενο, ὅπως π.χ. μιᾶ εὐχαριστιακή ἀναφορά, ἡ ὁποία ἂν μάλιστα εἶχε συμπεριληφθῆ καί στόν κανόνα τῆς Κ. Διαθήκης, θά εἶχε ὀδηγήσει σέ μιᾶ ἀπολίθωση τῶν λειτουργικῶν μορφῶν. Ἀντίθετα ἡ κατά τήν ἱεραποστολική δραστηριοποίηση τῆς Ἐκκλησίας ἀξιοποίηση τῆς γλώσσας καί τῶν ἄλλων πολιτισμικῶν ἐκφράσεων κάθε λαοῦ συνετέλεσε στή δημιουργία θαυμάσιων λειτουργικῶν κειμένων καί ἄλλων τύπων καί μορφῶν, τά ὁποῖα μπορεῖ μέν νά παραλλάσσουν μεταξύ τους ἐξωτερικά, ἐκφράζουν ὅμως κατά ἓνα θαυμαστό τρόπο τήν κοινή ἀρχική ἀποστολική παράδοση. Ἦδη ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἔχει στή διάθεσή της μιᾶ δοκιμώτατη νεοελληνική μετάφραση τῆς Θείας Λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, ἐκπονηθεῖσα ἀπό τόν θεολογικώτατο καί ποιητικώτατο μακαριστό Μητροπολίτη Σερβίων καί Κοζάνης Διονύσιο Ψαριανό, ἡ ὁποία τείνει νά προσλάβῃ ἐπίσημο χαρακτήρα, ἀφοῦ ἐκτυπώνεται καί διανέμεται σέ χιλιάδες ἀντίτυπα ἀπό τόν ἐπίσημο ἐκδοτικό ὄργανισμό τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, πού εἶναι ἡ Ἀποστολική Διακονία. Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά ἐξαρθῆ ἡ μετά «αἰδοῦς καί εὐλαβείας» (Εβρ. 12,28) στάση τοῦ μακαριστοῦ γέροντα, ὁ ὁποῖος δέν θέλησε, ζῶν ἔτι νά κυκλοφορηθῆ αὐτοτελῶς ἡ μετάφραση αὐτή, ἀλλά τήν κατέλιπε ἐνσωματωμένη στό ἐπίσης ἐξαιρετο ἐρμηνευτικό ὑπόμνημά του στή Θεία Λειτουργία, προκειμένου μετά τόν θάνατό του ἡ Ἐκκλησία νά ἀποφασίσῃ ἀνεπηρέαστη γιά τήν ἐνδεχόμενη οἰαδήποτε ἀξιοποίησή της⁵⁶.

Εἶναι ἐντυπωσιακό ὅτι οἱ πραγματικά μεγάλοι ἄνδρες τῆς Ἐκκλησίας συμπίπτουν στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀντιμετωπίζουν τά σοβαρά προβλήματα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου, ὅπως ἐπί τοῦ προκειμένου ὁ ἅγιος πλέον π. Ἰουστίνος Πόποβιτς, τόν ὁποῖο ὁ αἰμίμηστος καθηγητής Ἰ. Καρμίρης χαρακτήρισε ὡς τήν κατά τήν κουμουνιστική περίοδο «κεκρυμμένη συνείδηση» τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως καί ὁ Κοζάνης Διονύσιος, ἔτσι καί ὁ π. Ἰουστίνος ἐξεπόνησε στήν σύγχρονη γλώσσα τοῦ σερβικοῦ λαοῦ μετάφραση τῆς Θείας Λειτουργίας πού χρησιμοποιεῖται σήμερα στή λατρεία καί γιά τήν ὁποία γράφει τά ἑξῆς: «Ἀκολουθώντας τήν ἀποστολική παράδοση τῶν ἀδελφῶν ἱεραποστόλων Κυρίλλου καί Μεθοδίου καί τοῦ ἱσαποστόλου ἀγίου Σάββα, προσφέρουμε αὐτή τήν μετάφραση τῶν θείων λειτουργιῶν στήν καθομιλουμένη γλώσσα τοῦ λαοῦ μας. Εἶναι σέ γλώσσα καθομιλουμένη, ὄχι ὅμως πτωχή, οὔτε ἀπομακρυσμένη ἀπό τήν ἐκκλησιαστική προσευχητική γλώσσα καί ρυθμό. Διότι, ὅπως ἡ ζωή τῆς Ἐκκλησίας στό σύνολό της ὑπερβαίνει πάντοτε τά ὅρια τῆς κάθε ἐπιμέρους ἐποχῆς, ἐνώνοντάς τα καί

⁵⁶ Διονυσίου (Ψαριανοῦ, Μητροπολίτου Σερβίων καί Κοζάνης), *Ἡ Θεία Λειτουργία*, Ἐκδόσεις Ἀποστολικῆς Διακονίας), Ἀθήναι 1986.

συνθέτοντάς τα ὀργανικά, ἔτσι καί ἡ προσευχητική τῆς γλῶσσα. Τότε μόνο εἶναι ἀληθινή γλῶσσα τοῦ λαοῦ, ὅταν ἀποτελεῖ ἔκφραση τῆς συνέχειας καί τοῦ πλούτου τῆς ὀρθοδοξοποιημένης λαϊκῆς ψυχῆς καί λαϊκῆς γλώσσας. Ὅπως τό νόημα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ κάθε λαός προσλαμβάνοντάς την, νά πλουτίσῃ μέ τήν πληρότητά της, ἔτσι αὐτή λειτουργεῖ καί ὡς πρός τή γλῶσσα τοῦ συγκεκριμένου λαοῦ· προσλαμβάνοντας τή γλῶσσα του, ὡς δική της γλῶσσα, μέ τήν ὁποία ἀπευθύνεται στό Θεό, ἡ Ἐκκλησία ἐμπνέει καί ἐμπλουτίζει τόν λαό μέ τούς δικούς της πανανθρώπινους θησαυρούς, ἐνῶ ταυτόχρονα τοῦ ἀναπτύσσει καί τίς δικές του θεόδοτες δυνατότητες...»⁵⁷.

γ) Παρά τίς τεράστιες δυσκολίες πού ἔχει ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα⁵⁸ κανείς δέν μπορεῖ νά ἀποκλείσῃ ὅτι στό μέλλον ἡ «βιαία πνοή» τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δέν θά ἐμπνεύσῃ καί νέους θεηγόρους ἄνδρες, θεολόγους, ποιητές καί μουσικούς ἰσάξιους τῶν μεγάλων ὕμνουργῶν καί μελοποιῶν τοῦ παρελθόντος, οἱ ὁποῖοι θά ἐκφράσουν μέ νέες δημιουργίες, ὁμοούσιες πρός τίς παραδοσιακές, τήν κοινή προσευχή τῆς Ἐκκλησίας καί στή νεοελληνική γλῶσσα⁵⁹. Ἐδῶ ἡ συμβολή τοῦ μοναχισμοῦ μπορεῖ νά εἶναι καθοριστική, ἀφοῦ στήν ὀρθόδοξη παράδοση ποτέ οἱ μοναχοί δέν κλείστηκαν φιλάρεσκα στά κελλιά τους, ἀλλά πάντοτε πῆραν δημιουργικές πρωτοβουλίες καί θυσιάστηκαν, ὅταν ἐπρόκειτο γιά τήν πνευματική οἰκοδομή καί σωτηρία τῶν ἀγωνιζομένων μέσα στήν τύρβη τοῦ κόσμου ἀδελφῶν τους. Τό «Ψαλτήριον τό τερπνόν», τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Σίμωνος Πέτρας, αὐτή ἡ καινούργια μελοποιητική δημιουργία, κατατέρπει ἤδη μέ τή χαρισματική δροσιά τοῦ ἁγίου Ὄρους τίς ψυχές τῶν

⁵⁷ Κατά παράθεση Β. Θερόμος, *Σύνεσις καί παράνοια...*, σσ. 180-181.

⁵⁸ Παπαδιαμάντης, *μν. ἔργ.*, σσ. 237-238: «Πλήν, θά εἶπη τις, ἀντί νά μεταφρασθῶσι τὰ ὑπάρχοντα, ἄς ποιηθῶσι νέα ἐκκλησιαστικά ἄσματα ὑπό τῶν δοκίμων ποιητῶν μας. Ναι, βέβαια, λέγομεν ἡμεῖς, καί εἶναι τόσον εὐκολόν τό πρᾶγμα!... νά ἐμφυσηθῇ ζωή χωρίς νά ὑπάρχη, νά δοθῇ ἐμπνευσις ἐκεῖ ὅπου λείπει ἡ ψυχή! (...) Ἄλλως, διὰ νά γίνουν νέα θρησκευτικά ἄσματα, πρέπει νά γίνῃ πρῶτα καί νέα θρησκεία... Ἄς δοκιμάσουν, λοιπόν, ἐκεῖνοι πού τὰ ὀνειροπολοῦν αὐτά νά κάμουν θρησκείαν χειροποίητον, θρησκείαν γιά τὰ κέφια τους, καί τότε θά καταλάβουν καί οἱ ἴδιοι πόσον εἶναι μωροί καί τυφλοί».

⁵⁹ Στρατής, *μν. ἔργ.*, σσ. 154-155: «Ἡ βιωματική ἐμπειρία εἶναι αὐτή πού θίγει τίς πιό εὐαίσθητες χορδές τῆς ψυχῆς μας προκειμένου νά ἐκφρασθῇ μέ τήν εὐγένεια τοῦ ποιητικοῦ λόγου καί τοῦ κατανυκτικοῦ μέλους. Αὐτήν θά πρέπει νά ἀναζητήσουμε μέ προσευχή καί ταπείνωση καί εἶθε ὁ Θεός, πού βρίσκεται πίσω ἀπό τά σχήματα τοῦ αἰῶνος τούτου, νά κινήσῃ καλάμους σέ συνθέσεις νέες, πού στό ἄκουσμά τους νά συντελεῖται ὁ ψυχικός χαλασμός, πού ἐνίωσαν οἱ ἐλεύθεροι πολιορκημένοι τῆς βασιλεύουσας σάν πρωτοψάλλθηκε τῷ «Τῆ Ὑπερμάχῳ»... Φρονοῦμε πῶς θά πρέπει νά ἀφομοιώσουμε τόν πλοῦτο τῆς ὕμνογραφικῆς μας παρακαταθήκης ἀποτυπώνοντας τά βιώματά μας μέ τὰ σχήματα τῆς ἐποχῆς μας καί ὄχι μέ ἀντιγραφές, ἐπαναλήψεις τυποποιημένων πολλές φορές μοτίβων ἢ μεταφράσεων. Ἄν σήμερα ἔχουμε ἔλλειψη νέων ρωμαλέων ὕμνογραφικῶν συνθέσεων, εἶναι γιατί σκορπίσαμε τόν πατρικό μας πλοῦτο καί πτωχεύσαμε...».

πιστῶν καί τῆς κατά κόσμον Ἐκκλησίας⁶⁰. Ὁ π. Σωφρόνιος Σαχάρωφ, ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ Essex Ἀγγλίας, γνωστός γιά τήν ἐκπεφρασμένη ἀρνητική γνώμη του, ὅταν ἀφορᾷ τήν μετάφραση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων⁶¹, δέν ἐδίστασε νά συνθέσῃ καί νά ἐντάξῃ στή θεία λειτουργία (Πρὶν ἀπό τό Ὅπως ὑπό τοῦ κράτους σου...) σειρά ὀλόκληρη νέων εὐχαριστικῶν εὐχῶν, προκειμένου νά λέγονται ἀπό τήν ὑπ' αὐτοῦ ποιμαίνουσα μοναστική ἀδελφότητα ὡς προετοιμασία γιά τή Θεία Κοινωνία⁶². Καί ἕνας ἀπό τούς πιό χαρισματικούς σύγχρονους ὕμνογράφους μας, ὁ Χαραλάμπης Μπούσιας, γνωστός καί αὐτός γιά τίς ἀντιμεταφραστικές του ἀπόψεις⁶³, ὅταν θέλησε νά ἐκφράσῃ τά αἰσθήματα εὐλαβείας του πρὸς τόν π. Ἰάκωβο Τσαλίκη, τοῦ συνέθεσε στά νέα ἑλληνικά ἕναν ὠραιότατο κανόνα, σέ ἦχο δ', κατά τό Ἀνοιξω τό στόμα μου, τόν ὁποῖο ὀνόμασε ὕμνοτράγουδο⁶⁴.

⁶⁰ Βλ. Οἰκονόμου Δ., «Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Ψαλτηρίου ἀπό τόν Γέροντα Αἰμίλιανό καί ἡ ἀναβίωση τῆς μελωδίας τῶν ψαλμῶν στήν Σιμωνόπετρα» στό *Σύναξη* 101(2007), σσ. 42-55.

⁶¹ Σαχάρωφ Σ., (Ἀρχιμ.) *Ὁψόμεθα τόν Θεόν καθὼς ἐστίν*, Ἑσσεξ Ἀγγλίας 1992, σσ. 374-375: «Ὁφείλομεν ἰδιαιτέρως νά δώσωμεν μεγάλην προσοχήν εἰς τήν λειτουργικήν γλῶσσαν, ἥτις σκοπόν ἔχει νά γεννήσῃ ἐν τῷ νοῦ καί τῇ καρδίᾳ τῶν προσευχομένων τήν αἴσθησιν ἄλλου κόσμου, τοῦ ὑψίστου... ἡ λειτουργία ὡς τό κορυφαῖον μέσον ἀναφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τόν Θεόν, εἶναι φυσικόν νά ἔχῃ ὡς ἐκφραστικόν ὄργανον τήν κατά τό δυνατόν τελειότεραν γλῶσσαν. Ἡ χρῆσις τοῦ τελειότερου ὑπάρχοντος γλωσσικοῦ ὄργανου εἰς τάς λατρευτικά συνάξεις, βοηθεῖ τούς πιστούς νά διατηροῦν τήν αἴσθησιν τοῦ τελείου καί συμβάλλει εἰς τήν πληρεστέραν δυνατήν κοινωνίαν μετ' αὐτοῦ. Ἡ ἐπί τοσοῦτον χρόνον χρησιμοποιηθεῖσα καί καθαγιασθεῖσα γλῶσσα τῆς θείας Λειτουργίας, ἥτις δύναται νά χαρακτηρισθῇ ὡς κατηγορηματικῆς Ὁρθοδόξου Λατρείας, εἶναι ἀδύνατον νά ἀντικατασταθῇ ἄνευ οὐσιώδους βλάβης αὐτῆς ταύτης τῆς λατρείας. Διά τούς λόγους τούτους εἴμεθα κατηγορηματικῶς πεπεισμένοι ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἡ χρῆσις τῆς παραδεδομένης λειτουργικῆς γλώσσης ἐν ταῖς λειτουργικαῖς ἀκολουθίαις· οὐδόλως ὑπάρχει ἀνάγκη ἀντικαταστάσεως αὐτῆς ὑπό τῆς γλώσσης τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς, πρᾶγμα ὅπερ ἀναποφεύκτως θά καταβιάσῃ τό πνευματικόν ἐπίπεδον καί θά προξενήσῃ οὕτως ἀνυπολόγιστον ζημίαν. Εἶναι ἄτοποι οἱ ἰσχυρισμοί περὶ τοῦ δῆθεν ἀκατανοήτου διά πολλούς σύγχρονους ἀνθρώπους τῆς παλαιᾶς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης, μάλιστα δέ δι' ἐγγραμμάτους καί παπαιδευμένους εἰσέτι»⁶¹.

⁶² Βλ. Τζέροπος Δ. (Πρωτοπρ.), «Οἱ λειτουργικῆς εὐχῆς τοῦ γέροντος Σωφρονίου» στό *Πρακτικά Διορθοδόξου Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Γέροντας Σωφρόνιος, ὁ Θεολόγος τοῦ ἀκτίστου φωτός»*, Ἱερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὅρος 2008, σσ. 523-531.

⁶³ Μπούσιας Χ., «Ἡ γλῶσσα τῆς σύγχρονης ὕμνογραφίας, σκέψεις καί προβληματισμοί» στό *Τό μεγαλεῖο τῆς θείας λατρείας, Παράδοση ἢ ἀνανέωση* (Α' Λειτουργικό Συνέδριο, Πρακτικά-Θεοδρομία 1-3(2002), σ. 334.

⁶⁴ Μπούσια Χ., (Μεγάλου Ὑμνογράφου τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας). *Ἑμνοτράγουδο στον μακαριστό γέροντα Ἰάκωβο, ἡγούμενο τῆς Μονῆς Ὁσίου Δαβὶδ Εὐβοίας*, Ἐκδοσις Ἱεροῦ Ναοῦ Ἁγίας Μαρίνης Ἀλιβερίου. Το ποῖημα φέρει τήν ἐξῆς ἀκροστιχίδα: «Σάν κρίνο ἀρετῶν μοσχοβολοῦσες, Ἰάκωβε.Χ». Κανόνας σέ ἦχο δ' κατά τό «Ἀνοιξω τό στόμα μου». Βλ. καί Μακρῆ Στ., (Πρωτοπρ.), *Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Παΐσιου τοῦ Νέου, τοῦ ἀγιορείτου*, Ποιητικὴ συλλογὴ, Νάουσα 2010. Ψαλλομένη τῇ 12ῃ μηνός Ἰουλίου. (Ἑσπερινός, Ὁρθρος, Παρακλητικὸς κανόνας).

Ωστόσο οί προμνημονευθεῖσες μεμονωμένες χαρισματικές ἐξάρσεις δέν θά πρέπει νά μᾶς ὀδηγήσουν σέ λανθασμένες γενικεύσεις. Τέτοιου εἴδους μεγαλόπνοα ἔργα συντελοῦνται μόνο σέ περιόδους ἀκμῆς τοῦ πνευματικοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας, πού δέν φαίνεται νά συμβαίνει στήν ἐποχή μας. Ὅπως ἔλεγε χαρακτηριστικά ὁ ἀείμνηστος π. Ἀλέξανδρος Σμέμμαν, τό ἴδιο πρᾶγμα ἔχει σέ κάθε ἐποχή διαφορετικό δείκτη διάθλασης⁶⁵, ὁ ὁποῖος τουλάχιστον στίς ἡμέρες μας προσδιορίζεται ἀπό ποικίλους παράγοντες, ἀπό τούς ὁποίους θά ἤθελα νά ἐπισημάνω ιδιαίτερα τούς ἐξῆς τρεῖς:

α) Πόσο ἔτοιμος εἶναι σήμερα ὁ διοικητικός μηχανισμός π.χ. τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, δηλαδή, ἰσχυρή κεντρική διοίκηση, μορφωτικό ἐπίπεδο κλήρου, ἐκκλησιαστική παιδεία κλπ., γιά νά σχεδιάση καί νά ἐμπεδώση μιά παρέμβαση στό χῶρο τῆς λατρείας καί μάλιστα στόν εὐαίσθητο χῶρο τῆς γλώσσας, ἀποφεύγοντας ταυτόχρονα τά ἐγκυμονοῦντα σέ τέτοιες περιπτώσεις σχίσματα καί τούς πιθανούς ἐκτροχιασμούς ἀπό τήν ἀρχική στοχοθεσία;

β) Ἐπιτρέπεται ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος νά ἐγκαταλείψη τώρα τό σύνθημα τοῦ ἀγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ «Ἕλληνες γονεῖς μάθετε τά παιδιά σας Ἑλληνικά», ἀνοίγοντας οὐσιαστικά ἕνα καινούργιο γλωσσικό μέτωπο, καί σέ μιά ὥρα πού μέ τήν ἀλόγιστη τακτική τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας, ἡ φθορά τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας καί γενικά ἡ γλωσσική ἀπαιδευσία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τείνει νά ἀγγίξη τά ἔσχατα ὅριά της;

γ) Χωρίς νά ἀρνεῖται κανεῖς τήν ἀξία τῶν μέσων μαζικῆς ἐνημέρωσης στή διάδοση τοῦ χριστιανικοῦ εὐαγγελίου, θά πρέπει παράλληλα νά ὑπολογισθῆ καί ὁ ἀρνητικός ρόλος τόν ὁποῖο θά παίξουν στήν περίπτωση μιᾶς οἰαοδήποτε γενικευμένης λειτουργικῆς γλωσσικῆς μεταρρύθμισης. Ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία γνωρίζοντας «τό ὡς τήν δημῶδη καί εἰκαίαν ἀκοήν ἔκφορον», ὅπως λέγει ὁ Μ. Βασίλειος, λυμαίνεται τήν ἔννοια τοῦ μυστηρίου, προστάτευσε κάποτε τά ἱερά της διά «τῆς τῶν ἀγράφων παραδόσεως, ὡς μή καταμεληθεῖσαν τῶν δογμάτων τήν γνῶσιν, εὐκαταφρόνητον τοῖς πολλοῖς γενέσθαι διά συνήθειαν» (ἀρχή τοῦ ἀπορρήτου)⁶⁶. Ἐνῶ ἐμεῖς σήμερα παραδώσαμε σχεδόν οἰκειοθελῶς τή λατρεία μας, στήν ἀδηφαγία τῶν παντοδύναμων ΜΜΕ. Μπορεῖ νά φανταστῆ κανεῖς τί σύγχυση θά ἐπικρατήση ἐάν τά οὕτως ἢ ἄλλως ἐλεγχόμενα ἀπό διάφορα κέντρα ἐξουσίας ΜΜΕ, ιδιαίτερα τά ἠλεκτρονικά, στοχοποιήσουν μιά τέτοια προσπάθεια, εἴτε μέ τήν ἔννοια

⁶⁵ Σμέμμαν Ἀλ., *Ἡ Ἐκκλησία προσενομένη, Εἰσαγωγή στή λειτουργική θεολογία, Μετάφραση-ἐπιμέλεια Πρωτ. Δημήτριος Τζέρπος, Ἐκδόσεις Ἀκρίτας* 2003, σσ. 125-126.

⁶⁶ Μ. Βασιλείου, *Περί ἀγίου Πνεύματος* 27,66. ΒΕΠΕΣ 52, σσ. 287-288.

τῆς διακωμώδησης καί τοῦ ἐκχυδαϊσμοῦ, ἢ καί τῆς ἐπιβολῆς χωρίς ἐκκλησιαστικά κριτήρια;

Γιαυτό καί ὅποιαδήποτε παρέμβαση στή λειτουργική ζωή τῆς Ἐκκλησίας μας δέν μπορεῖ νά γίνῃ διαφορετικά παρά μόνο στά πλαίσια τῆς παραδομένης τελετουργικῆς τάξεως καί λειτουργικῆς πειθαρχίας, πού αἰσθητοποιοῦν κατά τόν ἐποπτικώτερο τρόπο τήν μυστηριακή ἐνότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος. Τό πόσο δέ δύσκολα καί εὐαίσθητα εἶναι γενικά τά λειτουργικά θέματα φαίνεται ἀπό τό γεγονός, ὅτι μέ τήν ἀντιμετώπισή τους ἀσχολήθηκαν κατά τήν πρώτη χιλιετία τῆς χριστιανικῆς περιόδου τοπικές καί Οἰκουμενικές Σύνοδοι, ὅπως ἡ ἐν Λαοδικείᾳ, ἡ Α' Οἰκουμενική, ἡ Πενθέκτη, κ.ἄλ..Στή συνέχεια ἀπετέλεσαν ἀντικείμενο καί τῆς μετέπειτα κανονικῆς παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας, καί ἐξακολουθοῦν ὡς σήμερα νά διέπονται ἀπό ἐκκλησιαστικές διατάξεις⁶⁷, πού δέν ἀγνοοῦν καί τίς ἀντίστοιχες διατάξεις τοῦ κοσμικοῦ-πολιτειακοῦ δικαίου⁶⁸. Ὡστόσο καί τό δίκαιο τῆς λατρείας παρουσιάζει τήν ἴδια εὐελιξία, πού προσδίδει γενικά στό κανονικό δίκαιο ἡ ἐννοια τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας, καί δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά ἐκπέσει σέ νομικιστικοῦ τύπου διατάξεις⁶⁹. Αὐτό φαίνεται στόν κατά θεία πρόνοια πλουραλισμό πού χαρακτηρίζει ἐξ ὑπαρχῆς καί τή λειτουργική ζωή τῆς

⁶⁷ Εἶναι π.χ. ἐνδεικτική ἡ Ἐγκύκλιος τῆς Μ. Πρωτοσυγκελίας τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κων/λεως (3-Ιουνίου 1911) πρὸς τίς διευθύνσεις τῶν σχολείων τῆς περιοχῆς: «Ἡ ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἀποφάσει τοῦ ἐντίμου Δ.Ε. Μικτοῦ Συμβουλίου συστάσα εἰδική ἐπιτροπή, ἐν τῇ μερίμνῃ αὐτῆς περὶ τῆς προφυλάξεως τῆς διδασκαλίας τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῶν ἐπηρειῶν τῶν χυδαϊστών, ἔγνω, ἵνα ἀπολύσῃ πρὸς τοὺς ἐλλογίμους διευθυντάς καί διευθυντριάς τὴν παροῦσαν ἐγκύκλιον, ἐφιστῶσα ὑπευθύνως τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἐν ταῖς σχολαῖς ὑπὸ τῶν μαλλιαρῶν διενεργουμένων καί καλοῦσα αὐτοὺς ἵνα ἀμέσως ἀπαντήσουσιν ἐγγράφως πρὸς τὸν πρόεδρον αὐτῆς σεβασμ. ἅγιον Φιλαδελφείας κ. Προκόπιον ἐπὶ τῶν ἐξῆς πρὸς αὐτοὺς ἀπευθυνομένων ἐρωτημάτων: 1) Ἐὰν ἐν τοῖς σχολαῖς αὐτῶν ὑπάρχουσιν διδάσκαλοι μαλλιαροὶ ἢ ὀνομαζόμενοι δημοτικισταί, μεταχειριζόμενοι τὸ ἀξίωμα τῶν πρὸς διάδοσιν τῶν ἰδεῶν τούτων παρὰ τοῖς μαθηταῖς, 2) Ἐὰν καταβάλληται ἐνέργεια προπαγανδική παρὰ τοῖς μαθηταῖς πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἔσω ἢ ἔξω τῆς σχολῆς, ὑπὸ ποίων αὐτῆ διενεργεῖται καί εἰς τί ἀποβλέπουσιν αἱ ἐνέργειαι τῶν χυδαϊστών, καί 3) Πόσοι εἶναι οἱ διδάσκαλοι οἱ ἀσπαζόμενοι τὰς θεωρίας ταύτας καί πῶς ἐκδηλοῦσιν τὸ φρόνημα αὐτῶν. Τὰ ὡς ἄνω ἐρωτήματα τῆς ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος εἰδικῆς ἐπιτροπῆς ἀνακοινούμενοι πᾶσιν ὑμῖν, πεποίθαμεν ὅτι θέλετε σπεύσει νά συμμορφωθῆτε πιστῶς καί ἀνελλιπῶς πρὸς αὐτὰ ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἐμπειπιστευμένης ὑμῖν τύχης τῶν σχολῶν, ἀναλογιζόμενοι ὅτι θέλουσιν ὑπέχει βαρεῖαν εὐθύνην οἱ ὑπαίτιοι πάσης ἀμελείας καί παραβάσεως. Ὁ Μέγας Πρωτοσύγκελλος Βενιαμίν». Πρβλ. Χατζηφώτης Ι., «Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καί ἡ νέα μορφή του» στὸ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 159(1983), σ. 4.

⁶⁸ Μαντζαρίδης Γ., *Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ*. Ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 173.

⁶⁹ Βλ. Γιάγκου Θ., «Ὁ πλουραλισμὸς τῆς κανονικῆς παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας», *Σύναξη* 119(2011), σσ. 5-16.

Ἐκκλησίας μας ἀφοῦ, «κατά τό μέτρο τῆς ἐνανθρωπήσεως», προσλαμβάνει καί ἐκκλησιοποιεῖ ὅλες τίς πολιτιστικές ἐκφράσεις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀρκεῖ, γιά νά χρησιμοποιήσω μιά ἔκφραση τοῦ ἁγίου Φωτίου, ἡ «έτερότης καί παραλλαγή» τῶν στοιχείων αὐτῶν νά μήν λυμαίνεται τήν «ένοειδῆ τοῦ Πνεύματος χάριν»⁷⁰. Νομίζω ὅτι αὐτό ἀποτελεῖ τό ἔσχατο κριτήριον ἀντιμετωπίσεως καί τοῦ θέματος τῆς λειτουργικῆς γλώσσας τῆς Ἐκκλησίας μας σήμερα, πού δέν εἶναι τόσο γλωσσικό, ὅσο εἶναι κυρίως θέμα ποιμαντικό⁷¹.

⁷⁰ ΡG 102, στήλ. 608.

⁷¹ Βλ. σχετικά: Φωκᾶς Ν., *Τό γλωσσικό μας πρόβλημα εἶναι ἐξωγλωσσικό*, Ἐκδ. Ἑρμείας, 1991, σσ. 12-14.

Περιοδικό ΤΟΛΜΗ
Γιά τό ἀφιέρωμα περί λειτουργικῆς γλώσσας

ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β.ΤΖΕΡΠΙΟΣ, ΔΡ.Θ.
Γραμματεὺς τῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Λειτουργικῆς Αναγεννήσεως

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΑΝΑΝΕΩΣΗ

1. Ἡ ἐνεργός καί συνειδητή συμμετοχή τοῦ λαοῦ κατά τὴν τέλεση τῆς Θείας Λατρείας ἀποτελεῖ ἕναν ἀπό τοὺς κύριους στόχους τῆς ἐπιδιωκόμενης λειτουργικῆς ἀνανέωσης. Ὁ ἐγγενὴς δέ χαρακτήρας τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ὡς λατρείας λογικῆς (Ρωμ. 12,1), πού ἀποτελεῖ ἴδιο γνῶρισμα τοῦ μοναδικοῦ ἔλλογου ὄντος, τοῦ ἀνθρώπου καί προσφέρεται μετὰ λόγου, ὀριοθετεῖ καί τὴ σημασία τὴν ὁποία ἔχει τό εἶδος τοῦ λόγου, προφορικοῦ καί γραπτοῦ, πού χρησιμοποιεῖται κατά τὴν ὑψιστὴ αὐτὴ ἐκδήλωση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Διότι ὁ λόγος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος νοηματίζει τὴν διαμέσου τῶν τελετουργικῶν τύπων καί συμβόλων αἰσθητοποιούμενη ἐσώτερη αὐτὴ λατρευτικὴ ἀναφορά καί κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τό θεῖον. Γι αὐτό καί θά πρέπει νά εἶναι κατανοητός ἀπό τόν λατρεύοντα λαό τοῦ Θεοῦ μέ τὴν ἴδια ἔννοια πού ὁ εὐαγγελικὸς λόγος εἶναι κατηχητικός, δηλαδή, λόγος διαμέσου τοῦ ὁποίου καί κατηχεῖται - μεταδίδεται τό σωτήριο μήνυμα τοῦ Χριστοῦ στίς ἀκοές τῶν ἀνθρώπων.

Μέ τὴν ἀνωτέρω ἔννοια τό θέμα τοῦ εἶδους τῆς γλώσσας πού πρέπει νά χρησιμοποιεῖται κατά τὴν τέλεση τῆς Θείας Λατρείας εἶναι ἤδη λυμένο θεολογικά: Ἡ Θεία Λατρεία μπορεῖ καί πρέπει νά τελεῖται στή γλώσσα τοῦ κάθε λαοῦ, ἀφοῦ στό σωτήριο μήνυμα τοῦ Χριστοῦ καλοῦνται νά μαθητεύσουν πάντα τὰ ἔθνη (Ματθ. 28,19). Γι αὐτό καί ἡ περί ἱερῶν γλωσσῶν (Ἑβραϊκὴ, Ἑλληνικὴ, Λατινικὴ) ἀντίληψη οὐδέποτε ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Ἀντίθετα μάλιστα ἡ ὀρθόδοξη χριστιανικὴ ἱεραποστολή, ὅπου κι ἂν δραστηριοποιήθηκε, μαζί μέ τόν ἐκχριστιανισμό τοῦ κάθε λαοῦ, πρωτοστάτησε καί στή διαμόρφωση τῆς γλώσσας του, ὅταν αὐτό τό ἐπέβαλλε ἡ ἀνάγκη. Ἡ ἀπὸ τοὺς μεγάλους

βυζαντινούς ιεραποστόλους Κύριλλο και Μεθόδιο διαμόρφωση της εθνικής γλώσσας των Σλαύων αποτελεί την καλλίτερη επ' αυτού ιστορική επιβεβαίωση, πού δακτυλοδεικτεί τον δρόμο, πού και σήμερα πρέπει να ακολουθεί η Ορθόδοξη Εκκλησία, π.χ. στις ορθόδοξες ιεραποστολές της Ασίας και της Αφρικής .

2. Η συζήτηση στην Ελλάδα για τη χρήση της νεοελληνικής γλώσσας στη Θεία Λατρεία αρχίζει γενικά από τη περίοδο της Τουρκοκρατίας και έξης. Η φυσική εξέλιξη της γλώσσας αλλά και η αμάθεια στην οποία περιήλθε τό γένος Ελλήνων έξ αιτίας της μακραίωνης δουλείας είχε ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί μιά απόσταση μεταξύ της καθομιλουμένης και της παραδεδομένης λειτουργικής γλώσσας. Γι' αυτό και, ήδη από την περίοδο αυτή, κυκλοφορούνται προς διευκόλυνση του λαού πλείστα όσα λειτουργικά βοηθήματα, μέ τό πρωτότυπο λειτουργικό κείμενο και παράλληλη έρμηνευτική απόδοση στά νέα ελληνικά. Σ' αυτή δέ την προσπάθεια ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε ή προσφορά του Αγίου Νικοδήμου του Αγιορείτη, ό οποίος συνέταξε έρμηνευτικά υπομνήματα σε μερικά από τά σπουδαιότερα και δυσκολότερα ύμνογραφικά κείμενα του εκκλησιαστικού έτους.

Όμως μετά την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού και στά πλαίσια του γενικώτερου προβληματισμού για τη θέση της νεοελληνικής γλώσσας στην παιδεία των Ελλήνων τέθηκε από διάφορους φορείς και τό ζήτημα της μετάφρασης στη νεοελληνική κατά πρώτο μέν λόγο της Αγίας Γραφής, και κατά δεύτερο των λειτουργικών κειμένων. Και για μέν την απόδοση της Αγίας Γραφής στά νεοελληνικά, παρά την αίσια τελική έκβασή της, είναι ένδεικτικά των δυσκολιών του όλου έγχειρήματος τά δυσάρεστα γεγονότα πού κατέγραψε ή ιστορία ως ευαγγελιακά. Άσυγκρίτως όμως δυσκολώτερο απέδειχθη στην πράξη τό θέμα της νεοελληνικής μετάφρασεως των ύμνογραφικών κειμένων και πολύ περισσότερο της εισαγωγής των σε λειτουργική χρήση. Διότι εδώ πρόκειται περί έντεχνου ποιητικού λόγου ή απόδοση του οποίου στά νέα ελληνικά όχι μόνο απαιτεί ανάλογη καλλιτεχνική απόδοση, αλλά και διάσωση της άρμονίας του ψαλτικού μέλους, προς τό οποίο ό ύμνογραφικός λόγος συνυφαίνεται άρρηκτα. Αυτός είναι αναμφισβήτητα ένας από τους κύριους λόγους για τον οποίο κανένας από τους νεωτέρους ύμνογράφους, μέ προεξάρχοντα τον μακαριστό ύμνογράφο της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας αγιορείτη μοναχό Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη, δέν έπιχείρησε να συνθέσει λειτουργική ακολουθία στά Νέα Ελληνικά. Η ηύξημένη ευθύνη την οποία αισθάνεται να έχει ή Εκκλησία της Ελλάδος, ως κύρια μορφοποιός δύναμη του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού και θεματοφύλακας της ελληνικής γλώσσας στην διαχρονική της διάσταση, έναντι σύνολης της ελληνόφωνης Ορθοδοξίας, δέν της επέτρεψε μέχρι σήμερα οποιοδήποτε άκριτο πειραματισμό στο θέμα αυτό.

3. Ωστόσο στίς ανωτέρω διατυπούμενες θέσεις μπορεί νά αντιπαραταχθῆ ἕνας σοβαρός ἀντίλογος. Διότι, ἰδιαίτερα μετά τήν τελευταία γλωσσική μεταρρύθμιση, διαμορφώνεται καί στήν Ἑλλάδα μιά ἐντελῶς καινούργια κατάσταση, τήν ὁποία σέ καμμιά περίπτωση δέν μπορεί νά παραβλέψει ἡ Ἐκκλησία. Οἱ νεώτερες, δηλαδή, γενιές τῶν νεοελλήνων δέν διδάσκονται στά σχολεῖα μέ ἐπάρκεια τά κλασσικά ἑλληνικά, γεγονός πού ἔχει ὡς συνέπεια νά μήν κατανοοῦν εὐκολα καί τή λειτουργική γλώσσα τῆς Ἐκκλησίας. Ἄν δέ συνεχισθῆ ἡ κατάσταση αὐτή καί μέ δεδομένη τήν τάση τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου πρός τίς εὐκολες λύσεις, οἱ ποιμαντικές ἀνάγκες εἶναι δυνατόν νά ὀδηγήσουν τήν Ἐκκλησία καί στήν ἀπευκταία, ὅπως τουλάχιστον φαίνεται σήμερα λύση, τῆς εἰσαγωγῆς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας σέ λειτουργική χρήση.

Μιά τέτοια ἐξέλιξη θά ἔχει βέβαια ὡς θετικό ἀποτέλεσμα τήν σέ βάθος χρόνου δημιουργία καί στά νέα ἑλληνικά νέων ὑμνογραφικῶν δημιουργιῶν, ὁμοούσιων πρός τίς παλαιές, τίς ὁποῖες ἔτσι καί ἀλλιῶς ὀφείλει σήμερα ἡ Ἐκκλησία στόν Ἑλληνικό λαό. Δέν πρόκειται ὅμως νά λύσει οὐσιαστικά τό πρόβλημα. Διότι ὅπως ἡ Ἐκκλησία διατήρησε ὡς σήμερα σέ λειτουργική χρήση τούς δυσνόητους, ἀλλά μνημειώδεις ἱαμβικούς κανόνες τοῦ Δαμασκηνοῦ, μέ τήν ἴδια ἔννοια δέν θά παύσει ποτέ νά προσεύχεται καί μέ ὅλα τά ἄλλα ἱερά κείμενα, μέ τά ὁποῖα λειτουργήθηκαν ὡς σήμερα γεννεές εὐσεβῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν. Κανένας φιλόπατρις νεοέλληνας δέν ἀνέχεται σήμερα μιά παιδεία πού δέν δίνει στά παιδιά τή δυνατότητα νά κατανοοῦν ἀπό τό πρωτότυπο τήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τοῦ Κ. Παπαρηγόπουλου ἢ τά Διηγήματα τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη. Μέ τήν ἴδια ἔννοια καί κανένας φιλόχριστος νεοέλληνας δέν θά πρέπει νά ἐφησυχάζει ἄν τά παιδιά του δέν μποροῦν νά μυσταγωγηθοῦν μέσα στήν ἀτμόσφαιρα τοῦ ἀκαθίστου ὕμνου ἢ τῆς ὑμνογραφίας τῆς Μ. Ἑβδομάδας. Φαίνεται πῶς τελικά ἡ λύση εἶναι μόνο αὐτή πού συνιστοῦσε στους Ἕλληνες ραγιάδες ὁ ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός: Ἑλληνες γονεῖς μάθετε τά παιδιά σας Ἑλληνικά.